

Eleştirel Realist Araştırma Basamakları Çerçevesinde Araştırma Tasarımı

Dr. Dilek GÜL

Orcid: 0000-0003-4055-9063, E-mail: dilek_rose@hotmail.com

Ezgi AKYOL ÇALIŞKAN

Doktora Öğrencisi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.

E-mail: ezgiakyol0@gmail.com, Orcid: 0000-0003-1393-8594

Özet

Bu çalışma, araştırmacıların eleştirel realist araştırma basamakları çerçevesinde araştırma tasarımını nasıl oluşturabileceklerine ve nasıl uygulayabileceklerine ilişkin metodolojik bir rehberlik sunmayı amaçlamaktadır. Bu anlamda eleştirel realizm; ampirik verileri toplamak ve analiz etmek için gerçekçi bir araştırma basamaklarını takip etmektedir. Söz konusu olan bu basamaklar, uygun soru tasarımı ve literatür taraması ilişkisinin yanı sıra uygun veri toplama ve analiz sürecini tasarlamak açısından önemli açılımlar sunmaktadır. Bunun yanı sıra araştırmanın yapıldığı ve araştırmacının yaşadığı dönemin etkisi ekseninde, toplumsal ve bireysel yaşamların nedensel anlatılarını ve bu anlatıların yapı ve mekanizmalar ile ilişkisini keşfetmek için çerçeve sağlamaktadır. Dolayısıyla eleştirel realizm, araştırma sürecinde bireylerin izah etme biçimleri, anlam kodları, rutinleri, toplumsal yapı ve mekanizmaları keşfetme sürecinde oldukça önemli bir bakış açısı sunmaktadır. Bu anlamda araştırmanın temel problematiği, “eleştirel realist araştırma basamaklarının felsefi olarak nasıl temellendirildiği ve eleştirel realist araştırma sürecinde teorik-ampirik ilişkiselliğinin araştırma tasarımını nasıl şekillendirdiği” şeklinde tanımlanmaktadır. Bu bağlamda kuramsal bir çalışma olan bu araştırmada, eleştirel realist araştırma basamakları çerçevesinde araştırma sürecinin felsefesi ve metodolojisine ilişkin içerik analizi gerçekleştirilmiştir. Sonuç olarak eleştirel realizm, toplumsal eşitsizlikler, küresel sorunlar, sağlık, engellilik vb. gibi konuların araştırılmasında önemlidir. Hem mikro hem de makro süreçleri anlamlandırmak ve bu süreçlerdeki değişimleri sağlamak için önemli bir metodolojik perspektif sunmaktadır. Bu anlamda çalışma ekseninde eleştirel realizmin basamaklarının araştırma sürecindeki etkisini anlamlandırmak için iki model oluşturulmuştur. Bu modeller, eleştirel realizmin felsefi ve metodolojik perspektiflerinin basamaklar ile ilişkisini göstermektedir. Aynı zamanda söz konusu olan bu basamakların yorumlayıcı çatılar ve felsefi varsayımlar ile bağlamsallığını vurgulamaktadır.

Anahtar sözcükler: Eleştirel realizm, abdüksiyon-tikeldengelem, retrodüksiyon-geriçıkırım, felsefi varsayımlar, yorumlayıcı çatılar, teorik-ampirik ilişkiselliği.

Research Design Within The Framework Of Critical Realist Research Steps

Abstract

This study aims to provide methodological guidance on how researchers can create and implement research design within the framework of critical realist research steps. In this sense, critical realism; It follows realistic research steps to collect and analyze empirical data. These steps offer important expansions in terms of designing the appropriate

data collection and analysis process, as well as the relationship between appropriate question design and literature review. In addition, it provides a framework for exploring the causal narratives of social and individual lives and the relationship of these narratives with structures and mechanisms, on the axis of the impact of the period in which the research is conducted and the researcher lives. Therefore, critical realism offers a very important perspective in the process of discovering the ways in which individuals explain, meaning codes, routines, social structures and mechanisms in the research process. In this sense, the main problematic of the research is defined as "how the critical realist research steps are philosophically grounded and how the theoretical-empirical relationality shapes the research design in the critical realist research process". In this context, in this research, which is a theoretical study, content analysis of the philosophy and methodology of the research process was carried out within the framework of critical realist research steps. As a result, critical realism is important in investigating issues such as social inequalities, global issues, health, disability, etc. It offers an important methodological perspective to make sense of both micro and macro processes and to ensure changes in these processes. In this sense, two models have been created to make sense of the effect of the steps of critical realism on the research process. These models illustrate the relationship between the philosophical and methodological perspectives of critical realism and the steps. At the same time, it emphasizes the contextuality of these steps with interpretive frameworks and philosophical assumptions.

Keywords: Critical realism, abduction-particularism, retroduction-regression, philosophical assumptions, interpretive frameworks, theoretical-empirical relationality.

Giriş

Dünyayı algılamak için aynı zamanda birbirimizi anlamalıyız.

(Sayer, 2019: 49).

Araştırmacılar, araştırma süreçlerine ilişkin pek çok perspektif benimsemektedir. Söz konusu olan bu perspektifler arasında eleştirel realizm, çoklu bakış açılarını ve ilişkiselliği vurgulayarak felsefi bir temel sunması anlamında önemli bir konuma sahiptir. Araştırma süreçlerinin farklı biçimlerde yapılandırılabilirliğini belirten eleştirel realizm; farklı basamakların nasıl iç içe geçebileceğini, keskin sınırların olmadığını, araştırma sürecinde akışkan bir ilerlemenin mümkün olduğunu vurgulamaktadır. Aynı zamanda bireylerin izah etme biçimlerini, anlam kodlarını, rutinlerini ve örüntülerini toplumsal yapı ve mekanizmalar ekseninde anlamlandırmaktadır. Bu bağlamda eleştirel realist araştırma süreci, araştırma pratiği ilişkiselliğini vurgulamak ve bireylerin izah etme biçimleri ile yapı-mekanizmaların bağlamsallığını sunmak açısından önem taşımaktadır.

Çalışma, araştırmacıların eleştirel realist araştırma basamakları çerçevesinde araştırma tasarımını nasıl oluşturabileceklerine ve nasıl uygulayabileceklerine ilişkin metodolojik bir rehberlik sunmayı amaçlamaktadır. Eleştirel realizm; ampirik verileri toplamak ve analiz etmek için gerçekçi bir araştırma basamaklarını takip etmektedir. Söz konusu olan bu basamaklar, uygun soru tasarımı ve literatür taraması ilişkisinin yanı sıra uygun veri toplama ve analiz sürecini tasarlamak açısından önemli açılımlar sunmaktadır. Bunun yanı sıra araştırmanın yapıldığı ve araştırmacının

yaşadığı dönemin etkisi ekseninde, toplumsal ve bireysel yaşamların nedensel anlatılarını ve bu anlatıların yapı ve mekanizmalar ile ilişkisini keşfetmek için çerçeve sağlamaktadır. Dolayısıyla eleştirel realizm, araştırma sürecinde bireylerin izah etme biçimleri, anlam kodları, rutinleri, toplumsal yapı ve mekanizmaları keşfetme sürecinde oldukça önemli bir bakış açısı sunmaktadır.

Eleştirel realist bir araştırma tasarımı, araştırma sürecinde yorumlayıcı çatılar ve felsefi varsayımların önemini anlamlandırmanın yanı sıra araştırma süreci içerisinde kullanılan desenler ile yorumlayıcı çatıların ilişkiselliğini araştırma basamakları ekseninde sunmak açısından da önemli açılımlar sağlamaktadır. Araştırma süreci araştırmacıya ve araştırma koşullarına bağlı olarak bazı durumlarda sıralı bazı durumlarda ise eş zamanlı olarak gerçekleşebilmektedir. Ancak süreç içerisinde gerçekleşen planlama, yürütme ve değerlendirme aşamaları ekseninde temel temalar üzerinde durulmaktadır. Araştırma, başlangıç aşamasından bitiş aşamasına kadar belirli bir felsefi ve sosyal bilimsel metodolojik içeriğe sahip olmaktadır. Bu bağlamda çalışmanın temel problemi, “eleştirel realist araştırma basamaklarının felsefi olarak nasıl temellendirildiği ve eleştirel realist araştırma sürecinde teorik-ampirik ilişkiselliğinin araştırma tasarımını nasıl şekillendirdiği” şeklinde tanımlanmaktadır. Bu anlamda kuramsal bir çalışma olan bu araştırmada, eleştirel realizmin araştırma basamakları çerçevesinde araştırma sürecinin felsefesi ve metodolojisine ilişkin içerik analizi gerçekleştirilmiştir.

Çalışma içerisinde öncelikle eleştirel realizm ve eleştirel realizm felsefesi üzerinde durulmaktadır. Bu kapsamda literatürdeki eleştirel realist perspektifler doğrultusunda temel kavramlar ve bu kavramların ilişkili olduğu teoriler ele alınmaktadır. Özellikle Roy Bhaskar’ın eleştirel realist görüşleri çalışma içerisinde önemli bir yer tutmaktadır. İkinci önemli ve çalışmanın merkezini oluşturan başlık ise araştırma basamakları olan betimleme, analitik çözümleme, tikeldengelim, geriçıkırım, farklı soyutlamaları ve teorileri karşılaştırma, somutlaştırma ve bağlamsallaştırma başlıklarını içermektedir. Son olarak bu çalışma kapsamında araştırma basamakları çerçevesinde oluşturduğumuz modeller üzerinde durulmaktadır. Söz konusu olan bu modeller, eleştirel realizmin felsefi ve metodolojik perspektiflerinin basamaklar ile ilişkisini göstermektedir. Aynı zamanda bu basamakların yorumlayıcı çatılar ve felsefi varsayımlar ile bağlamsallığını vurgulamaktadır.

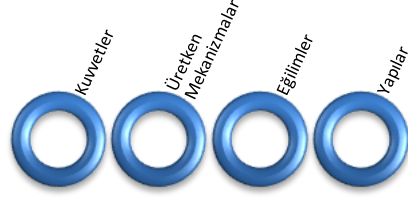
Felsefi ve Metodolojik Bir Perspektif Olarak Eleştirel Realizm

Bir kimse sinek şişesinin içindeki sineği ancak, perspektifi sineğinkinden farklı ise görebilir. Ve bir düşünce sistemi içindeki bir bulanıklık, ancak bu sistemin anlamlı olduğu özel koşullar tanımlandığında giderilir. Wittgeinstein (Bhaskar, 2018: 4).

Eleştirel realizm; sosyal bilimler içerisindeki ikiliklere ilişkisel bir perspektif sunan önemli bir yaklaşımdır. Eleştirel realizme göre hem sosyal bilimlerin hem de doğa bilimlerinin amacının, pozitivist felsefede olduğu gibi öngörme ve kontrol değil, olay ve davranışların neden ortaya çıktığının açıklanmasıdır. Bu ekseninde eleştirel realizmin en temel varsayımı “bizden ve bizim varoluşumuzdan bağımsız bir gerçeklik olduğu ve bilimin amacının bu gerçekliği ortaya çıkarmak” olduğudur (Yalçınkaya, 2014: 14).

Fay (1990: 34)’a göre gerçekçilik; gözlemlenen fenomenleri üreten dünyada gizli olsa da nesnel olarak var olan yapıların –belirli nedensel güçlere sahip nedensel failer-olduğunu savunmaktadır. Bu anlamda deneyimlenen ve ampirik olarak incelenen gerçeklerle birlikte olayları üreten gerçeklerle ilgilenen eleştirel realizm, yorumlayıcılığı ya da istatistiksel modellemeyi tamamen reddetmemektedir. Eleştirel realistlere göre “açıklama ve yorumu birleştiren amaç; kültüre, sosyal yapılara, kişilere ve insan eylemini-etkileşimini neyin etkilediğine ilişkin tarihsel bir sorgulama”dır. Bu bağlamda eleştirel realistler nedenselliği “sosyal dünyada karşılaştığımız kısmi düzenlilikleri, olguları ve olayları anlamak, bu düzenliliklere, gerçeklere ve olaylara neden olan karmaşık, katmanlı ve olumsal süreçleri veya yapıları anlamak için bir sıçrama tahtası veya geçit olarak” kullanmaktadır (Archer vd. 2016: 2-3). Dolayısıyla bir olayın nedensel olarak ortaya çıkmasına etki eden bir kuvvetin varlığı göz önünde bulundurularak, araştırma sürecinde öncelikle bu kuvvetin tanımlanması ardından da bu kuvvetin olaya etkisinin anlaşılması ve açıklanması gerekmektedir.

Şekil 1. Eleştirel Realizmin Temel Kavramları

Nesneler; yapılar nedeniyle kuvvetlere sebep olmakta ve bu kuvvetler mekanizmalar aracılığı ile ortaya çıkmaktadır. Bir nesnenin doğası ile nedensel kuvvetleri ve eğilimleri arasında içsel bir zorunlu ilişki olduğunu söylemek mümkündür. Bu ilişki, belirli bir girdi veya etkin nedenin devreye girmesi durumunda nesnelerin harekete geçebilecekleri kuvvetlere yol açmaktadır. “Sürtülen bir kibritin ateş alması” olayı bir mekanizmanın sonucunu üreten bir örnek olarak ele alınabilmektedir. Bu mekanizma, dünyada bir şeyin oluşmasına neden olabilen çeşitli türlerde mekanizmaların varlığını göstermektedir (Danermark vd. 2018: 99). Eleştirel realizm terminolojisinde, toplumsal yaşamın düalist karakteri; hem istenen hem de istenmeyen mekanizmalara sahip yapılar veya hem istenen hem de istenmeyen etkiler üretme eğiliminde olan mekanizmalar açısından tanımlanabilmektedir. Bu anlamda eleştirel sosyal bilimin felsefi yeniden yapılandırmalarında, toplumsal yaşamın düalist niteliğinin hafife alınmasının nedenlerinden biri tek tek mekanizmaları ele almalarıdır. Dolayısıyla eleştirel sosyal bilim, genellikle aynı anda birkaç etkileşimli mekanizmayla ilgilenmek zorundadır (Sayer, 1997: 479-480).

Eleştirel toplumsal araştırma; toplumsal dünyayı hem incelemeyi hem de değiştirmeyi amaçlamakta ve toplumsal ilişkilerin altında yatan kaynakları ortaya çıkararak toplumsal ilişkileri dönüştürmeye çalışmaktadır (Neuman, 2014: 142). Bu anlamda eleştirel realizmin güçlü tarafı, toplumsal bir araştırmada değişim ve dönüşümü sağlamanın önemini vurgulamasıdır. “Neyin bilinebileceği ve neyin bilinemeyeceği” konusunda önemli açılımlar sunan eleştirel realizm, bireysel ve toplumsal ilişkiler ile etkileşimlerin görünmeyen sebeplerini araştırarak söz konusu olan bu ilişkiler ekseninde yapı ve mekanizmalara ulaşmayı amaçlamaktadır. Dolayısıyla eleştirel realizm, olayların ve söylemlerin gerçekliğini vurgulamakta ve bu olay ile söylemleri üreten yapıların keşfedilmesinin önemi üzerinde durmaktadır. Bu bağlamda yapıların keşfedilmesi ile

toplumsal dünyayı anlama sürecinin gerçekleşebileceğini ve böylece değişimin mümkün olabileceğini savunmaktadır (Bhaskar, 2015: 23).

Eleştirel realizme göre dünya, “onun hakkındaki bilgimizden bağımsız” olmakla birlikte “dünya hakkındaki bilgimiz” de yanlıya açık ve kuram yüklüdür. Eleştirel realist perspektife göre, dünyada zorunluluk vardır ve nesnel zorunlu olarak belli nedensel güçler ya da davranma tarzları ile belli hassasiyetlere sahiptir. Dolayısıyla dünya, “farklaşmış ve katmanlaşmıştır; sadece olayları değil olay yaratması mümkün güçleri ve kapasiteleri olan nesnelere” de içermektedir. Bu anlamda eylemler, metinler ve kurumlar gibi sosyal fenomenlerin kavram bağımlı olduğunu belirten eleştirel realizm, bilimin ya da başka herhangi bir bilginin üretiminin sosyal bir pratik olduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla sosyal bilimin nesnesi hakkında eleştirel olması gerektiğini, sosyal fenomenleri açıklamak ve anlayabilmek için onları eleştirel olarak değerlendirmenin gerekliliğini vurgulamaktadır (Sayer, 2019: 28-29).

Gerçekliğin nasıl oluştuğu (ontoloji) ve bilgiye ulaşma imkanı (epistemoloji) konuları üzerinde duran eleştirel realizm, araştırma sürecinde anlama ve açıklama çabalarının kavramlar aracılığıyla başladığını vurgulamaktadır. Bu doğrultuda eleştirel realizmin araştırma sürecinde gerçek dünya ile ona ilişkin oluşturulan kavramlar arasında ilişki kurduğunu belirtmek gerekmektedir (Danermark vd. 2018: 38). Lawson (2013: 5)’in de belirttiği üzere eleştirel realizm; “ontolojik olarak cesur ancak epistemolojik olarak dikkatli”dir. Disiplinlerarası araştırmanın planlama aşaması; araştırmacıların ontolojiye yönelmesini gerektirmektedir. Bu nedenle araştırmacıların amacına ulaşması için araştırmalarına dahil edilmesi gereken yapı ve mekanizmaların ön tahminini yapması önemlidir. Buna bağlı olarak hangi bilgi alanlarının dikkate alınması gerektiğine karar verilebilir ve ilgili bilimsel bireylere ulaşabilir. Bu süreçteki en temel ölçüt ise eleştirel realist bir meta teoriye bağlı kalan araştırmacılarıdır (Danermark, 2019: 373). Gerçekliğe yakın bir bilgi sunabileceği üzerinde duran eleştirel realizm; ontolojik, epistemolojik ve metodolojik varsayımları ele alan meta teorik bir perspektif benimsemekte ve bu anlamda felsefi bir tavır içerisinde bulunmaktadır. Eleştirel realizme bu felsefi tavrı benimseten Roy Bhaskar, kutuplaşmaları oluşturan ikilikler arasından yeni bir yol bularak bu ikilikleri aşmayı amaçlamakta ve ikiliğin olduğu her yerde eleştirel realizmin üçüncü bir pozisyon olarak ortaya çıktığını belirtmektedir (Sunar, 2007: 92-93).

Bhaskar (2015: 22) felsefeyi ciddiye almanın önemi üzerinde durmakta ve felsefe sayesinde tarihsel olarak neyin bilim ya da bilgi olduğunun yanı sıra hangi siyasi pratiklerin meşru kabul edildiğinin de ortaya çıktığını vurgulamaktadır. Bu anlamda felsefenin sonuçlar öngörmediğini belirten Bhaskar (2017: 19), felsefenin “ontolojik koşulları” ve bunun için yerine getirilmesi gereken “epistemolojik koşulları” saptayabileceğini ifade etmektedir. Bhaskar’ın gerçeklik anlayışını ve ontolojik haritasını anlamak, bilginin yapısını ve doğasını da derinlemesine düşünmeyi sağlamaktadır. Çünkü ontoloji, epistemolojik hale getirilmiş biçimiyle her daim bilgi teorisinin parçasıdır (Anlı, 2019: 744). Bu anlamda Bhaskar ontolojik harita ekseninde gerçekliğin üç alana ayrıldığını belirtmektedir. Söz konusu olan bu alanlar; empirik, fiili ve reel alanlardır. *Empirik alan*, doğrudan veya dolaylı olarak deneyimlenen şeyleri içermektedir. *Fiili alan*, deneyimlenmese bile olayların ortaya çıktığı alanı ifade ederken *reel alan* ise dünyadaki olayları üreten mekanizmaları temsil etmektedir (Danermark vd., 2018: 45-46). Gerçekliğin üç alanı dikkate alındığında, bilimsel bir araştırmanın asıl amacının empirik ve fiili alandaki verilerden yola çıkarak reel alana yani olayları üreten mekanizmalara ulaşmak olduğunu belirtmek mümkündür.

Bhaskar (2015: 90), felsefesinin bir başka önemli temel ölçütünü ise geçişsiz bir boyut/ontoloji ve geçişli bir boyut/sosyoloji şeklinde vurgulamaktadır. İlk boyut, bilginin kendiliğinden üretilmemesine dayanmaktadır. Yani, bilgi geçişli boyutta, hem bilgi hem de bilgi araçları aracılığıyla üretilmektedir. İkinci boyut ise yapısal ve asli gerçeklik arasındaki ilişkiyi vurgulamaktadır. Bu ölçüt, nedensel yapılar ve şeylerin geçişsiz boyutta bağımsız bir varoluş ve hareket etme yeteneğine sahip olmalarını ifade etmektedir. Bu çerçevede bilim, bağımsız olarak var olan ve etkin olan şeylerin türleri ve hareket biçimlerinin bilgisini üretmeyi amaçlayan toplumsal bir etkinlik olarak görülmektedir (Bhaskar, 2018: 25).

Eleştirel sosyal bilimin felsefi olarak nasıl yeniden yapılandırıldığı üzerinde duran Sayer (1997: 476)’in de belirttiği üzere; özgürleştirici bir sosyal bilimin “neyin yanlış olduğunu” ve “neyin yapılması gerektiğini” belirleyen daha belirli ve yönlendirici bir eleştirel içeriğe sahip olması gerekmektedir. Paradigma ve felsefi zemin dikkate alındığında eleştirel realizm, sosyal bilimler alanında da zaman içerisinde meydana gelen bir paradigma değişikliğinin olduğunu ve bu eksenle ilişkiselliğin ortaya çıktığını belirtmek anlamında önemli açılımlar sunmaktadır (Dağdelen, 2022: 429). Söz konusu olan bu değişikliğin araştırma basamaklarına ilişkinde gerçekleştiğini belirtmek

mümkündür. Bu anlamda eleştirel realizm ekseninde ele alınan “açıklayıcı araştırma basamakları” teori ve pratik arasındaki ilişkisellik vurgusunun felsefi temellendirmesini sunmaktadır. Dolayısıyla eleştirel realizm çerçevesinde sunulan araştırma basamakları, hem nitel hem nicel hem de karma çalışmalar içerisinde araştırma sürecinin nasıl tasarlanabileceğine ilişkin bir perspektif sağlamaktadır.

Eleştirel Realizmin Araştırma Sürecine İlişkin Basamakları

Bilim, her şeyin serbest olduğu bir faaliyettir (Bhaskar, 2015: 68).

Eleştirel realizm “bilgi sistemleri için tutarlı ve uyumlu temel felsefe sağlamanın” bir yolu olabileceği iddiasını taşıyan araştırma felsefesidir (Klein, 2004: 123). Araştırmacı, dünyayla ilişki kurarak onun bir tanımını sağladığı için felsefi konular açıkça kabul edilmeseler bile alınan metodolojik kararların temelini oluşturmaktadır (Scott, 2005: 635). Bu anlamda Creswell (2021: 3-5)’in de belirttiği üzere araştırmanın genel süreci kapsamında felsefi varsayımlar, araştırmaya rehberlik eden teorilerin seçiminde somut olarak belirleyicidir. Dolayısıyla araştırma ekseninde felsefenin ve yorumlayıcı çatıların daha iyi konumlandırılması gerekmektedir. Teoriler, paradigmlar ve perspektifler araştırma sürecinde rehberlik ettiği için felsefi ve kuramsal varsayımlara doğru giderek farklılaşan bir süreçten bahsetmek mümkündür. Bu durum felsefe probleminin ve araştırma sorularının nasıl formüle edebileceği ve araştırma sorularına cevap bulmak için gerekli verilerin nasıl arandığına ilişkin bir perspektif sunmaktadır.

Şekil 2. Felsefi Varsayımlar

Ontoloji	• Gerçekliğin doğası
Epistemoloji	• Neye bilgi denir? • Nasıl doğrulanır?
Aksiyoloji	• Araştırmada değerlerin rolü
Metodoloji	• Araştırma süreci

(Creswell, 2021: 18-20).

Felsefi ilkeler; Nichol vd. (2023: 368)'in de belirttiği üzere, “olayların etkileşimli nedensel güçler tarafından çoklu olarak belirlenmesi olarak nedenselliği ele alan eleştirel realist anlayış (Bhaskar) veya nedenselliği olayların sürekli bir birleşimi olarak ele alan ampirist anlayışa dayalı yasa temelli açıklamaya pozitivist bağlılık (Hempel) gibi ontolojik ilkelerin yanı sıra epistemolojik ve etik ilkeleri de içermekte”dir. Bu anlamda araştırmacıların araştırma sürecine ilişkin olarak belirledikleri metodolojiler, yöntemler, teoriler vb. arasındaki bağlantılar hakkında nasıl karar aldıklarını betimlemek için felsefi varsayımlar önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle araştırma sorularının oluşturulması aşamasında felsefi varsayımların dikkate alınması gerekmektedir. Çünkü tüm araştırmalar, araştırmacıların önemli bir meta soru yelpazesine ilişkin kavramlar ve argümanlardan oluşan tutarlı bir yapı geliştirilmesini gerektirmektedir (Nichol vd. 2023: 364). Bu bağlamda felsefi varsayımlar, her zaman vurgulanmasa da yorumlayıcı çatılar ile ilişkili olduğu için yorumlayıcı çatıların çeşitli felsefi varsayımları taşıdıklarını belirtmek mümkündür. Bu anlamda ontoloji, epistemoloji, aksiyoloji ve metodolojinin felsefi varsayımları, araştırmacı tarafından kullanılan yorumlayıcı çatıya bağlı olarak farklı formlarda oluşturabilmektedir (Creswell, 2021: 35).

Şekil 3. Yorumlayıcı Çatılar

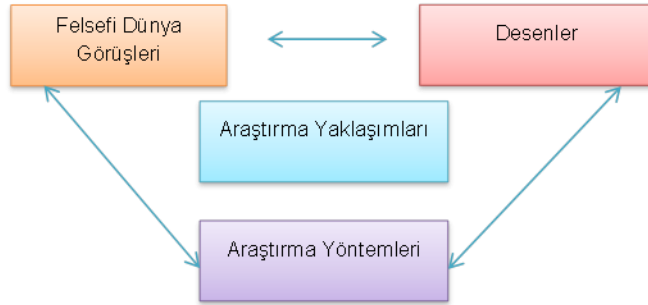

(Creswell, 2021: 23-33).

Yukarıdaki şekilde örnek olarak verilen yorumlayıcı çatılar, farklı bakış açıları ekseninde genişletilebilmektedir. Örneğin bir araştırma için seçilen yorumlayıcı çatı feminist teori ise

araştırmanın temel sorularının feminist teori bağlamında oluşturulması gerekmektedir. Burada vurgulanmaya çalışılan ise söz konusu olan felsefi varsayımlar ile yorumlayıcı çatıların ilişkisinin araştırma sürecinde önemli olduğu ile ilgilidir. Çünkü yorumlayıcı çatılar ile felsefi varsayımların nitel, nicel ve karma araştırma yöntemleri ve desenler ile olan ilişkisi çerçevesinde, araştırma sürecinin temel bileşenleri düşünüldüğünde eleştirel realizm zenginleştirici bir niteliktedir. Eleştirel realizmin zenginleştirici olan en temel yönü ise “eleştirel” olması ile ilgilidir. Eleştirel realizmin “eleştirel” boyutu pek çok anlama gelmektedir. İlk olarak eleştirel kelimesinden önce “transendental” terimi kullanılmıştır ve transendental realizm empirik düzeyi aşan bir ontolojiye işaret etmektedir. Dolayısıyla eleştirel terimi empirizmin eleştirisinin bir ifadesidir. İkinci anlamı ise felsefenin sosyal bilimlere uygulanması ile ilgilidir. Bu bağlamda eleştirel realizm yapı ile failliğin birbirine karıştırılmasını eleştirmektedir. Üçüncü anlamı ise bilimin sınırlılıklarını vurgulaması ile ilgilidir. Eleştirel realizm pozitivist sosyal bilimlerde sıklıkla yapılan evrensel hakikat iddialarını eleştirmekte ve geçişli boyutlar aracılığıyla bilimin toplumsal karakteri vurgulanmaktadır. Dördüncü olarak eleştirel transendental realizmi ilk zamanlarda sosyal bilimlere uygulanmasıyla yani eleştirel natüralizmle ilişkili görünmektedir. Toplumsal düzeyde üretken mekanizmalara odaklanıldığında toplumsal olguları toplumsal nedenler bağlamında açıklamak mümkündür. Son olarak eleştirel realist çizgiler içinde düşünme sayesinde gündelik düşünce çoğu zaman aşılmaktadır. Bu anlamda daha önce doğrulukları sorgulanmayan şeylerin toplumsal süreçler ve uzlaşımlar tarafından üretilebilecekleri görüldüğünde eleştirel düşünce fırsatları yaratılmaktadır (Danermark vd., 2018: 323-324). “Eleştirel realizm eleştireldir çünkü dünyayı tanımlamaya ve açıklamaya yönelik her türlü girişim yanılabilir olmaya mahkûmdur. Aynı zamanda dünyayı düzenlemenin bu yolları, kategorizasyonları ve aralarındaki ilişkiler mutlak anlamda haklı gösterilememektedir. Çünkü her zaman eleştiriye ve bunların yerine farklı bir kategoriler ve ilişkiler dizisinin konulmasına açıktır” (Scott, 2005: 635). Eleştirel realizmin eleştirel olmasının en önemli katkısı ise araştırma sürecinin “etik” boyutu ile ilişkili olan yönüdür. Araştırma etiğine ilişkin de önemli açılımlar sunması olası olan çalışma ekseninde, araştırma yönteminin felsefi varsayımlar ve yorumlayıcı çatılar ile nasıl ilişki içerisinde olduğu, araştırma desenlerinin bu süreç içerisindeki ilişkiselliği ele alınmaktadır. Bu anlamda kuramların-teorilerin araştırma sürecine nasıl dâhil edileceği sorusu dikkate alındığında söz konusu olan ilişkiselliği anlamlandırmak gerekmektedir.

Şekil 4. Bir Yaklaşımı Oluşturan Üç Bileşen

(Creswell, 2017: 4-5)

Araştırma, “daha sonraki bir adımın daha önceki bir adımı” yeniden değerlendirilmesini gerektiren ve söz konusu adımların birbirine karıştığı etkileşime dayalı ve devam eden bir süreçtir (Neuman, 2014: 23). Bu anlamda toplumsal dünyaya ilişkin bilgiyi üretmek amacıyla kullanılan araştırma yöntemleri; araştırma sürecinde toplumsal dünyaya ilişkin dönüştürücü bir harita sunmaktadır. Bu bağlamda desen, ampirik veriyi bir çalışmanın başlangıçtaki araştırma sorularına ve nihayetinde bu sorularla ilgili sonuçlara bağlayan mantıksal bir dizgedir (Yin 2009’dan akt. Creswell, 2021: 5). Araştırma deseni ise araştırma sorularını yazmak için bir problemin kavramsallaştırılmasından veri toplama, analiz, yorumlama ve rapor yazmaya kadar tüm araştırma sürecine işaret etmektedir (Bogdan-Taylor 1975’ten akt. Creswell, 2021: 5). Dolayısıyla felsefi dünya görüşleri, desenler ve araştırma yöntemleri; araştırma yaklaşımları (nitel, nicel ve karma) ile ilişkili olarak ele alınmalıdır. Bu anlamda nitel araştırmanın sosyal ya da beşeri bir probleme bireylerin veya grupların atfettiği anlamları keşfetme ve anlamaya yönelik bir yaklaşım olduğunu belirtmek gerekmektedir. Nicel araştırma ise değişkenler arasındaki ilişkiyi inceleyerek nesnel kuramları test etmeye çalışmaktadır. Son olarak karma yöntem araştırması, felsefi varsayımları ve kuramsal çerçeveleri içeren farklı araştırma desenlerinin kullanılmasını nitel ve nicel verilerin toplanmasını ve bu iki veri türünün bütünleştirilmesini kapsayan bir araştırma yaklaşımıdır (Creswell, 2017: 4-5).

Scott (2005: 633-634)’un da belirttiği üzere; ampirik araştırma yöntemlerinin konuşlandırılmasının epistemolojik ve ontolojik unsurları kucaklayan bir meta-teori tarafından desteklenmesi gerekmektedir. Bu meta teori sosyal dünyanın mutlak bilgisinin mümkün olduğu

Eleştirel Realist Araştırma Basamakları Çerçevesinde Araştırma Tasarımı

görüşüne bağlı olmadığından eleştirel realizm; ampirik araştırma yöntemlerinin kullanımını desteklemek için en uygun meta teoridir. Bu anlamda nitel ve nicel metodolojiler arasındaki ve yapı-fail arasındaki ikilikler eleştirel realist perspektiflerle ilişkili olarak tartışılmaktadır. Nitel, nicel ve karma yöntemler arasındaki herhangi bir uzlaşmanın eleştirel realist bir meta teoride yer alan ilkeleri dikkate alması gerekmektedir. Çünkü eleştirel realizm; ontolojik bir teorinin epistemolojik bir teoriyi öngördüğü varsayımını vurgulamakta ve bu meta teorinin sosyal dünya hakkında elde edilen verilerin toplanma ve analiz edilme şeklini etkilediğini belirtmektedir.

Eleştirel bir yaklaşım; “deneyimlerimizi ve dünyamızı kendimiz için elimizden gelen en iyi şekilde anlaşılır hale getirmeye çalışan bizden başka kimsenin olmadığını, ortaya çıkardığımız çeşitli düzen türlerinin hayal gücümüzün ve ihtiyacımızın bir ürünü olduğunu, gerçekliğin kendisi tarafından bize dikte edilen bir şey olmadığını” öne sürmektedir (Fay, 1990: 38). Toplum ile insanlar arasındaki ilişkide insanlar, bilinçli insan eylemlerinde çoğunlukla bilinçsiz olarak tözel üretim faaliyetlerini yöneten yapıları yeniden üretmekte ya da dönüştürmektedir. Bu yüzden söz konusu olan bu süreci anlamlandırmak için bireylerin izah etme biçimlerine ve de yapı-mekanizmaların keşfedilmesine ihtiyaç vardır. Bunun için ise araştırma sürecinde eleştirel realist bir perspektif her zaman yol gösterici bir kılavuz niteliğindedir (Bhaskar 2015: 131).

Şekil 5. Eleştirel Realizm Basamakları

(Danermark vd., 2018: 180-181).

“Araştırma süreçleri farklı biçimlerde yapılandırılabilir ve yapılandırılması gerekmektedir”, düşüncesi ile hareket eden eleştirel realizm, farklı basamakların nasıl iç içe geçebileceğini ve keskin sınırlarının olmadığını belirtmektedir. Bu anlamda bu basamakların belirli bir sıra içerisinde hareket etmesinin gerekmediğini vurgulamak önemlidir. Çünkü araştırma pratiğinde çoğu zaman farklı basamaklara geçilmesi gerekebilmektedir. Eleştirel realizmin araştırma basamaklarına ilişkin sunduğu kılavuz, araştırmalarda somutun soyutla ve soyuttan somutla nasıl ilişkilendirilmesi gerektiği konusunda açıklayıcıdır. Bu anlamda eleştirel realizm ekseninde sunulan altı basamağın bir kılavuz olarak görülmesi gerektiğini vurgulamak önemlidir. Eleştirel realizm ekseninde ele alınan ve bir kılavuz niteliğinde olan söz konusu basamaklar, sosyal bilimlerdeki yöntem üzerine olan kitaplarda verilen modellerle karşılaştırıldığında, onun araştırma sürecini kökten farklı bir ele alma biçimini temsil ettiğini belirtmek önemlidir. Çünkü sosyal bilimlerde araştırmanın büyük bir bölümü pratikte eleştirel realizm ekseninde sunulan basamaklara kesinlikle belirli ölçüde uygundur (Danermark vd. 2018: 179).

Araştırma sürecine ilişkin basamaklar; felsefi varsayımlar, araştırma desenleri ve yorumlayıcı çatılar ile ilişkilidir. Bu anlamda özel bir ontoloji ve epistemoloji içeren bir meta-teori olan eleştirel realizm, sosyal bilimler metodolojisi için oldukça önemlidir. Özellikle “sabit bir araştırma yöntemine bağlı olmamak” ifadesini vurgulayan eleştirel realizm, bu ifade ile hangi yöntemin uygun olduğu hakkında bilgi edinmek, istenilen nesnenin özelliklerini göz önünde bulundurmadan karar verememeyi anlatmaktadır. Bu bağlamda eleştirel realizmin kılavuzluğuna ilişkin üç temel metodolojik argümana değinmek gerekmektedir;

1. Her bilimin genelleyici iddialara sahip olması gerekmektedir.
2. Bilimsel yöntemler için oldukça temel farklı çıkarım tarzları vardır. Eleştirel realizm için tikeldengelim ve geriçıkırım vazgeçilmez iki araştırma stratejisidir.
3. Sosyal bilimlerin genel amacı olaylar ve süreçleri açıklamaktır.

Bu üç ilkeye bağlı olarak eleştirel realizme dayalı bir metodolojik sosyal bilim kılavuzu sunulmaktadır (Danermark vd. 2018: 125-126).

Araştırma Sürecinde Betimleme

Eleştirel realizme dayalı açıklayıcı araştırmanın basamaklarının ilki, betimleme aşamasıdır ve bu aşama diğer tüm basamaklarda devam etmektedir. Betimleme; neyin ne olduğunun, şeylerin nasıl başlayıp sürdüğünün ya da bir durumun, kişinin ya da olayın neye benzediğinin resmini çizmeyi ifade ettiğinden, karmaşık şeyleri kavranabilir kılmakla ilgili olduğu söylenebilir (Punch, 2011: 16). Bu ekseninde betimleme aşamasında, araştırılması amaçlanan olay veya durum betimlenmekte, gündelik kavramlar kullanılmakta ve betimlemenin bir kısmı ilişkili kişilerin yorumları ve mevcut durumu betimleme biçimlerini oluşturmaktadır. Bu durumun hem nitel hem nicel hem de karma yöntemler için geçerli olduğunu belirtmek gerekmektedir (Danermark vd. 2018: 180).

Betimleme aşaması ekseninde, araştırılan olgunun detaylı tasviri yapılmakta ve bu süreç içerisinde problem tanımlaması ile probleme bağlı olarak amaç, önem, yöntem vb. gibi araştırma adımlarını belirlemek için çok boyutlu bir gözlem ve inceleme süreci gerçekleştirilmektedir. Problem tanımlamak ve araştırılan olgular arasındaki ilişkileri belirlemek için bazı sorular dikkate alınmaktadır. Bu sorulardan bazıları: Ele alınan spesifik tartışma veya konu nedir? Bu problem neden önemlidir? Yapılan çalışma bu problem hakkında hâlihazırda bilinenlere nasıl bir katkı sağlamaktadır? Bu problem hakkında edinilen bilgilerden kimler faydalanmalıdır? şeklindedir (Creswell, 2020: 82-83). Bu sorular ekseninde konu, araştırma problemi, geçmiş araştırma ve uygulamalardan sağlanan bilgiler doğrultusunda problemin öneminin gerekçelendirilmesi, problem konusunda var olan bilgi birikimindeki eksikler ve problemin çalışmasından faydalanacak kitle gibi unsurlar dikkate alınmaktadır (Creswell, 2020: 90-93).

Dünyanın farklılaşmasını anlamayı sağlayan farklılık kalıplarının yeniden inşa edildiğini ve değiştirildiğini kavramsallaştırmak ya da kuramsallaştırmak üzere bilinçli bir çaba sergilemek gerekmektedir. Bu anlamda kavramların sadece dünyayı gözlemlemek ve temsil etmek için kullanılmadığını, dünyada eylemek, çalışmak ve iletişimsel etkileşime girmek içinde kullanıldığını ifade etmek mümkündür (Sayer, 2019: 86-90). Toplumsal yapılar varlıklarını otomatik olarak değil insanlar onları yeniden ürettiğinde sürdürmektedirler. Bunun yanı sıra insanlar da onları otomatik olarak yeniden üretmemekte, nadiren tasarlayarak üretmektedirler. Farklı bir ifade ile “belli eylemler sadece belli toplumsal yapıların içinde mümkün olsa da toplumsal yapıların varlığı bu eylemlerin sürekli (olumsal) yürütülmesine bağlı” olmaktadır (Sayer, 2019: 132). Bu yüzden betimleme aşaması, gündelik hayat içerisindeki düzenli ilişkilerin ve bu ilişkileri birbirine

bağlayan mekanizmaların keşfedilmesi anlamında önemlidir. Çünkü herhangi bir fenomen açıklanırken sadece değişme sürecini belirten olaylara atıfta bulunmak yeterli değildir. Aynı zamanda sürecin kendisi hakkında da betimlemelerin yapılması gerekmektedir. Bunu yapabilmek için ise buz dağının görünmeyen tarafında kalan mekanizmaların ve yapıların bilgisinin yanı sıra açıklanmaya çalışılan fenomenlerinde nasıl ortaya çıktığına ilişkin bilgilere de ulaşmak önemlidir (Keat-Urry, 2016: 54). Bu anlamda gözlemlenen ve de gözlemlenemeyen olayların ve bu olaylar arasındaki ilişkilerin nedenlerinin açıklanması gerekmektedir. Bu açıklamalar ise teoriler kapsamında yapı ve mekanizmaların betimlenmesine işaret etmelidir. Dolayısıyla betimleme aşaması araştırmanın başlangıcı ve araştırma süreci boyunca önemli bir rol oynamaktadır.

Analitik Çözümleme

Eleştirel realizme dayalı bir açıklayıcı araştırmanın basamaklarından ikincisi olan analitik çözümleme aşaması, “bileşik veya kompleksi farklı bileşenleri, yönleri veya boyutlarına ayırmakta veya bölmekte”dir. (Danermark vd. 2018: 180). Farklı bir ifade ile bu basamak ile betimlenen olgunun tasarımı aşamasına geçildiğini söylemek mümkündür. Bu aşama ekseninde literatürün belirlenmesi ve bu anlamda literatür taraması, araştırmanın var olan literatüre nasıl katkıda bulunduğunu ortaya koymaktadır. Buna göre literatür taraması yaparken ilk olarak; araştırma terimleri tanımlamak, bir konuyla ilgili literatürü çeşitli türdeki kaynaklara ve veri tabanlarına başvurarak bulmak, literatürü eleştirel bir değerlendirmeye tabi tutarak seçmek, seçtiğiniz literatürü organize etmek, araştırma raporunuza dahil etmek için rapor edilen literatür özetleriyle literatür taramasını yazmak gerekmektedir (Creswell, 2020: 110-112). Literatürün yanı sıra araştırma amacının, sorularının veya hipotezlerinin belirlenmesi gerekmektedir. Çünkü amaç ifadesi araştırmanın genel yönelimini veya odağını ortaya koyan ifadedir. Amaç ifadesi, problemin belirlenmesi ve betimleme aşaması ile ilişkilidir. Araştırma soruları ise amaç ifadesini cevaplamak için oluşturulan spesifik sorulardır. Bir amaç ifadesinde bulunan tek bir cümlenin aksine araştırmacılar, bir konuyu bütün yönleriyle ortaya koyabilmek için genellikle çok sayıda araştırma sorusu belirtmektedirler. Hipotezler ise araştırmacının karakteristik özellikler veya nitelikler (değişkenler) arasındaki bir ilişkinin sonucu hakkında bir öngöründe veya varsayımda bulunduğu ifadelerdir (Creswell, 2020: 150-151). Dolayısıyla analitik çözümleme aşaması, betimlenen olgunun belirli bileşenlere dikkati çekerek araştırma tasarımının oluşmasını sağlamaktadır. Bu

anlamda analitik çözümlenme aşamasının betimleme aşaması ile ilişkili olduğunu ve eş zamanlı olarak gerçekleşebileceğini belirtmek gerekmektedir.

Tikeldengelim/ Teorik Yeniden Betimleme/ Abdüksiyon

Bhaskar (2015: 145)'in da belirttiği gibi “bir şeyi açıklamak, bir aktörün onun hakkındaki tereddüdünü gidermektir: o aktörün mevcut kavramsal alanının izahı, genişletilmesi, düzeltilmesi veya değiştirilmesiyle anlaşılabilir olanı anlaşılır kılmaktır”. Dolayısıyla eleştirel realizm basamakları çerçevesinde abdüksiyon ve retrodüksiyon akıl yürütme stratejileri oldukça önemlidir. Bu stratejiler, araştırma basamaklarını desteklemek için bir bakış açısı sunmakta ve eleştirel realizm araştırma sürecine ilişkin bir felsefi çatı oluşturmaktadır. Anlamlar, ilişkiler ve iç bütünlüğü yakalayabilmek, toplumsal yapılar ve olgular üstü koşulların bilgisine ulaşabilmek için çıkarım biçimlerine gerek olduğundan, eleştirel realizm ekseninde çıkarım biçimleri-akıl yürütme stratejilerine değinilmektedir. Çünkü bilimsel gelişme ve yeniden düşünme bu işlemler olmadan gerçekleşmemektedir (Danermark vd. 2018: 185). Bu anlamda tikeldengelim aşamasında farklı bileşenler; yapılar-ilişkiler hakkındaki varsayımsal kavramsal çerçeveler ve teorilerden hareketle yorumlanmakta ve yeniden betimlenmektedir. Bu basamak ekseninde araştırma nesnelere ilişkin özgün fikirler, yeni bir fikirler bağlamı içinde konumlandırılarak açıklanmaktadır. Bu anlamda farklı teorik yorumlar ve açıklamalar sunulabilmekte, karşılaştırılmakta ve bütünleştirilebilmektedir (Danermark vd. 2018: 180). Dolayısıyla tikeldengelim önceden bilinen olgulara yeni bir anlam yüklemekte, yeniden betimleme veya yeniden bağlamsallaştırma olarak ele alınmaktadır. Eleştirel bir bilimsel analizde tikeldengelim yeniden betimleme için kullanılması, belirli olguları genel yapıların bir parçası olarak yorumlamak adına önemlidir (Danermark vd. 2018: 150-158).

Tikeldengelim ve geriçıkırım basamakları birbiri ile ilişkili olan basamaklardır. Bu anlamda gözlemlenen olayları anlamak ve de tekili çeşitli bağlamlar içerisinde yorumlamak için tikeldengelim ve geriçıkırım akıl yürütme stratejilerine başvurmak gerekmektedir. Tikeldengelim hem veri toplama hem de veri analiz aşamaları ile ilişkili bir aşamadır. Bu anlamda ilk olarak veri toplama aşamasından bahsetmek gerekmektedir. Veri toplama aşamasını ise beş aşama ekseninde ele almak mümkündür. İlk olarak, yapılan araştırma için katılımcıları ve çalışmanın yürütüleceği mekân belirlenmektedir. İkinci aşamada çeşitli bireylerden ve kurumlardan gerekli izinleri temin edilmektedir. Üçüncü olarak, nitel çalışmada araştırmanın ana olgusunu ve sorularını belirlemek,

nicel de ise hipotezleri oluşturmak gerekmektedir. Dördüncü adımda örneklem stratejilerini tespit ederek ve bilgi toplama türü saptanmaktadır. Son olarak ise veri toplama araçlarını tespit etmek gerekmektedir (Creswell, 2020: 188-265). Bu anlamda tikeldengelim; yeniden betimlemeler ekseninde araştırılan tekil bir örnek ile ilgili daha kapsamlı bilgiler sağlaması ve genel bağlamlar ile yapılar hakkındaki teorileri yeni örnekler ile ilişkilendirerek aşamalı bir şekilde sıralayarak değiştirebilmesi ve temellendirebilmesi anlamında önemli açılımlar sunmaktadır (Danermark vd. 2018: 156).

Geri Çıkarım/ Retrodüksiyon

Geri çıkarım/retrodüksiyon kavramsallaştırması; “bir şeyden (olayların ampirik gözleminden) hareket ederek farklı bir şeye (olgular üstü koşulları kavramsallaştırmaya) ilerlemeyi ifade etmektedir. Geri çıkarımın temelinde ise “transendental çıkarım” bulunmakta ve bu çıkarım ile “toplumsal ilişkilerin insanların eylemleri ve muhakeme tarzlarının bilgilerinin temel ön koşulları açıklanmaya” çalışılması yer almaktadır (Danermark vd. 2018: 159-160). Bu anlamda geri çıkarımın başlama noktası; toplumsal pratiğin bilinen koşulları olduğundan, bilimin görevi iyi bilinen toplumsal durumların mümkün olması için gereken ön koşulları bulmaktır. Bunu ise geri çıkarım ekseninde yapmak mümkündür. Bu durum hem araştırmalarda hem de gündelik hayatta edinilen deneyimleri bilimsel çalışmada kullanmak anlamına gelmektedir (Danermark vd. 2018: 170-171).

Geri çıkarım aşamasında, betimlenen farklı metodolojik stratejiler kullanılmaktadır. Farklı bileşenler, farklı yönlerin her biriyle ilişkili cevaplarına odaklanmakta ve bulmaya çalışmaktadır (Danermark vd. 2018: 180). Daha önce de belirtildiği üzere tikeldengelim ve geri çıkarım aşaması birbiri ile ilişkili olduğu için bu aşamada veri analiz sürecinden bahsetmek mümkündür. Hem nitel hem de nicel veri analiz süreçleri, genel anlamda ayrı olarak ele alınmakla birlikte aslında bu analiz süreçlerinin birlikteliğinin oldukça önemli olduğunu da vurgulamak gerekmektedir. Nicel araştırmada analiz için veriyi hazırlamak ve düzenlemek; veriyi puanlamak ve kod çizelgesini oluşturmak, kullanılan puanların türlerini belirlemek, bir bilgisayar programı seçmek, analiz için programa veriyi girmek ve veriyi temizlemekten oluşmaktadır (Creswell, 2020: 229). Nitel araştırmada analiz için ise, önce veri toplamak sonra toplanan verileri analize hazırlamak önemlidir. Bu analiz ilk olarak verilerden anlam çıkarmak, ardından ana olguyla ilgili betimleme ve tema kodlamaları yapmaktan oluşmaktadır. Veri analizi için ilk hazırlık, çok miktardaki bilginin

organize edilmesini, yazılanların veya konuşulanların bir bilgisayar dosyasına aktarılmasını ve verilerin elle mi yoksa bilgisayar aracılığıyla mı analiz edileceğine karar verilmesini gerektirmektedir (Creswell, 2020: 306-308).

Naess-Jensen (2002: 295-296) yaptıkları araştırma çerçevesinde, ilk olarak bilim teorisinin deneysel bir araştırma çalışmasının metodolojisi ve bulgularıyla nasıl ilişkilendirileceği sorusunu ele almaya çalışmaktadırlar. İkinci olarak ise araştırmacılar için verimli olabilecek bir bilim teorisi içindeki konum olarak eleştirel realizmin kentsel arazi kullanımı ve ulaşım arasındaki ilişkiye dair inceleme gerçekleştirmektedirler. Çalışmaları ekseninde eleştirel realizmi tercih etmelerinin sebebini ise kentsel yapının insan eylemleri üzerindeki evrensel ve belirlenimci olmayan ancak yine de politik olarak önemli etkilerinin araştırılmasına izin vermesi şeklinde belirtmektedirler. Özellikle retrodüksiyon aşaması ile gözlemlenen korelasyonları, hangi yapısal ve bireysel özellikleri üretmiş olabileceğini varsaymayı ve tanımlamayı amaçlamaktadırlar (Naess-Jensen, 2002: 298). Bu bağlamda toplumsal yapı ve mekanizmaların bilgisine ulaşabilmek ve bireylerin izah etme biçimleri çerçevesinde anlamlar ve ilişki biçimlerine açıklamak için tikeldengelim ve geri çıkarım akıl yürütme stratejileri önemlidir. İlişkileri, rutinleri, örüntüleri anlayabilmek için meydana gelen olayın içsel koşullarını bulmak ve daha sonra teoriler ekseninde süreci tanımlamak gerekmektedir. Bu anlamda “tikeller hakkındaki bilgiden genel hakkında veya aksine genel hakkındaki bilgiden tikeller hakkındaki bilgiye nasıl ulaşabiliriz?” sorusu oldukça önemlidir (Danermark vd. 2018: 129). Bu soru bağlamında tikeldengelim ve geri çıkarım stratejilerinin karşılaştırılması aşağıdaki tabloda yapılmıştır.

Tablo 1. Tikeldengelim ve Geri çıkarım

TİKELDENGELİM	GERİÇIKARIM
Tikel olguları belirli bir kavramsal çerçeve veya fikirler bütünü içinde yorumlamak ve yeniden bağlamsallaştırmak.	Somut olguları betimleyerek ve analiz ederek oldukları şey olabilmelerinin temel koşullarını yeniden kurgulamak.

Bir şeyi yeni bir biçimde gözleyerek anlama ve yeni bir kavramsal çerçeve içinde yorumlama.	Düşünme işlemleriyle ve karşı olgusal düşünmeyle olgular üstü koşullar hakkında çıkarımlarda bulunmak.
“Bir şeyi belirli bir kavramsal çerçeve içinde yorumlamak ona hangi anlamları kazandırır?”	“Bir şeyin mümkün olması için hangi niteliklerin var olması gerekir?”
Olaylara daha büyük bir bağlamla ilişki içinde anlamlar attığımız yorumlama süreçleriyle ilişkili kılavuz sağlamaktadır.	Empirik alan içinde doğrudan gözlenemeyecek olgular üstü koşullar, yapılar ve mekanizmalar hakkında bilgiler sağlamaktadır.
Tikeldengelimsel bir sonucun geçerliliğini kesin olarak değerlendirmeyi mümkün kılan hiçbir sabit kriter yoktur.	Geri çıkarımlarla ulaşılan bir sonucun geçerliliğini kesin olarak değerlendirmeyi mümkün kılacak hiçbir sabit kriter yoktur.

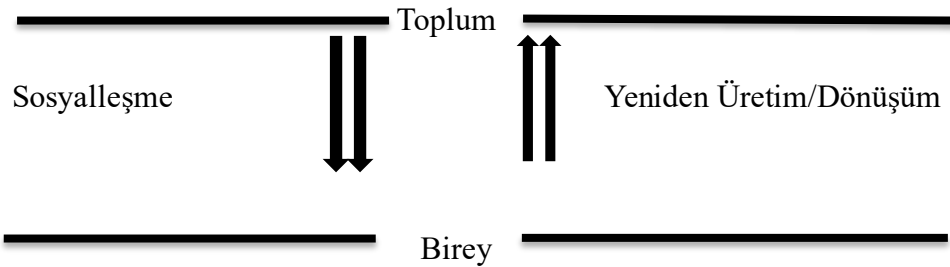
(Danermark vd. 2018: 135-136).

Tikeldengelim ve geriçıkarma ilişkin yukarıdaki tablo incelendiğinde, her iki akıl yürütme stratejisinin birbirini tamamlar nitelikte olduğu görülmektedir. Bu anlamda Uluocak (2016: 149-150)’ın da belirttiği üzere, “hermeneutik yönelimin bireylerin “öznel gerçeklik döngüsü çerçevelerinin neliğine” yorumlama temelli bir akıl yürütme stratejisi olarak “abdüksiyon mantığı” ile ulaşmaya çalıştığını” belirtmek mümkündür. Realist tutumun ise “ilişki halindeki bireylerin “öznel gerçeklik döngüsü çerçeveleri”nin ilişkişel örüntü modellerinin çerçevelerinin hipotetik mekanizmalarına yönelen, üretici yapı ve mekanizma temelli bir akıl yürütme stratejisi olarak retrodüksiyon mantığını kullandığını” söylemek mümkündür. Bu bağlamda ilişkişel sosyolojik perspektifler açısından hem hermeneutik hem de realist yönelimlerin birlikte düşünülmesi gerektiğini vurgulamak önemlidir. Bu eksende “aktör düzeylerinin yorumlanması çabalarını içeren abdüksiyon (hermeneutik akıl yürütme stratejisi) ve aktörlerin gerçekliğe ilişkin yorumlarının üretici yapı ve mekanizmalarına ilişkin olarak çıkarımlar yapmaya imkân veren retrodüksiyon (realist akıl yürütme stratejisi) stratejilerini, bir araya getiren; hermeneutik temelli bir realist perspektif” önemli açılımlar sunmaktadır.

Düşünümsel bir bakış açısının araştırma süreci için oldukça önemli olduğunu vurgulamak gerekmektedir. Çünkü düşünümselliğe ilişkin bir perspektiften bakıldığında, “toplumsal araştırma pratiği sırasında düşünülebilecek olanı sınırlayan ve düşünüleni önceden belirleyen düşünülmemiş düşünce kategorilerini” sistematik bir biçimde araştırma çabası olarak ele alınabilmektedir (Uluocak, 2016: 109). Düşünümsellik ile ilgili önemli nokta “düşünümsellik sorusu”dur ve bu soru, araştırmacının kendi pozisyonunu ve etkileşimini, yürüttüğü araştırma ve metin içinde nerede konumlandığına dair -bu durum retrodüksiyon aşaması ile ilişkilidir-önemli bir noktadır (Dağdelen, 2022: 422). Bu bağlam içerisinde düşünümselliği açıklamak için düşünümsellik ile ilişkili olan Bhaskar’ın “Dönüşümsel Sosyal Etkinlik” modelinin incelenmesi gerekmektedir. Çünkü söz konusu olan bu model hem tikeldengelim hem de geriçıkırım aşamalarını anlamlandırmak ve ilişkisel bakış açısının gerekliliğini vurgulamak adına önem taşımaktadır.

Bhaskar, “dönüşümsel sosyal etkinlik modeli”ni açıklamak için üç farklı modeli eleştirel bir bakış açısı ile incelemiş ve kendi modelini oluşturmuştur. Bu doğrultuda “Weberci Stereotip İradecilik” olarak adlandırdığı ilk modelinde “eylemlerin var olduğuna ama koşulların var olmadığına” dikkat çekmektedir. Model iki olarak adlandırdığı “Durkheimci Stereotip Şeyleştirme” ile “koşulların var olduğuna ama eylemlerin var olmadığına” değinmektedir. Model üç bağlamında ise “Diyalektik anlayış uygunsuz özdeşleştirme” ya da “toplum insanların bir nesnelleştirmesi ya da dışsallaştırması” arasında hiçbir ayırım yapılmadığına vurgu yapmaktadır. Bu anlamda oluşturduğu kendi modeli ile ise “Toplum/Kişi Bağlantısına Dair Dönüşümsel Model” bağlamında maddi süreklilik üzerindeki vurgunun bir sonucu olarak gerçek bir değişme ve dolayısıyla tarih kavrayışını muhafaza edebileceğini vurgulayarak ilişkisel bir kavrayışın gerekliliğine inanmaktadır (Bhaskar, 2017: 68-69).

Şekil 6. Dönüşümsel Toplumsal Etkinlik Modeli

(Bhaskar, 2015: 150).

Bhaskar (2017: 96) dönüşümsel model ekseninde toplumsal etkinliklerin tarihsel, karşılıklı-bağımlı ve karşılıklı-bağlantılı olduklarını ifade etmektedir. Bu bağlamda tikel sosyal formlar ve yapılar tarafından ön varsayılan görece istikrarlı ilişkilerin farklılaşma ve tabakalaşmasına, üretim ve yeniden-üretimine, değişim ve dönüşümüne, sürekli yenilenme ve kesintisiz değişmesine odaklanması anlamında dönüşümsel model, sosyoloji açısından ilişkisel bir ilgiye işaret etmektedir (Bhaskar, 2017: 74). Bu modele göre insanlar; toplumu yaratmamakta, toplum daima bireylerden önce var olmakta ve bireylerin aktivitelerinin zorunlu koşulu olmaktadır. Fakat toplumu oluşturan yapıların, pratiklerin, anlaşmaların insanlar tarafından sürekli yeniden üretimi ve dönüştürülmesi gerçekleşmeden toplumdan da bahsedilemediğinden toplum insan aktivitelerinin koşulu olduğu kadar ürününü de ifade etmektedir. Buradaki karşılıklılık toplumdan bireye doğru toplumsallaşma, bireylerden topluma doğru yeniden üretim ve dönüştürme ilişkisidir. Bu noktada toplumsal yapıların doğal dünyadan farkı da belirginleşmektedir: toplumsal yapılar koşulu oldukları insan aktivitelerinden bağımsız veya aktörlerin aktiviteleri kavrayışlarından bağımsız var olamamaktadırlar (Türk, 2012: 200).

Farklı Soyutlamaları ve Teorileri Karşılaştırma

Farklı soyutlamaları ve teorileri karşılaştırma aşamasında, tikeldengelim ve geriçikarım aracılığıyla betimlenen mekanizmalar ve yapıların görece açıklayıcı gücü ortaya konulmakta ve değerlendirilmektedir (Danermark vd. 2018: 180). Gözlemler, teorilerle ilişkilidir ve eleştirel realizm teorileri bilimin geçişli ve geçişsiz boyutları olarak ele alınmaktadır. Bilimin geçişli ve geçişsiz boyutlarını tamamlayan unsur ise kavramlar ile gerçeklik arasındaki ilişkiler olduğundan eleştirel realizm için teoriler oldukça önemlidir (Danermark vd. 2018: 66). Bu noktada teoriler; “Pratikte niçin gereklidir?” “Pratikte onları nasıl kullanmamız gerekir?” soruları önem kazanmaktadır. Buradaki asıl amaç teorilerin nasıl kullanılabileceğini göstermektir. Çünkü teoriler; gözlenebilir olaylar/olgular arasındaki ilişkiler hakkında hipotezler sunmaktadır (Danermark vd. 2018: 187-189).

Eleştirel realizmde teoriler, mevcut sosyal problemler üzerinde düşünmek ve onları yorumlamak için gerekli genel hareket noktalarını temsil etmektedir (Danermark vd. 2018: 201). Bu anlamda teori ile gözlem/veri arasındaki ilişki konusundaki merkezi hareket noktaları şunlardır:

1. Teorik kavramları kullanmadan gerçekliği kesinlikle anlamak, analiz etmek ve kategorileştirmek mümkün değildir.

2. Teorik kavramlar sürekli olarak geliştirilmektedir.
3. Kavramlar geliştirme, söz konusu kavramlardan bağımsız bir gerçekliği gerektirmektedir.
4. Teoriler/teorik kavramlar ile özellikler veya kavramların işaret ettikleri nesnelere arasındaki ilişki tamamen net ve basit olmamakla birlikte keyfi de değildir. Bütün teorik betimlemeler yanlışlamalara açıktır ancak hepsi aynı ölçüde yanlışlanabilir değildir.
5. Teoriler ve teorik kavramlar, gerçekliği elde edilen deneyimlerle ilişki içinde anlamak için geliştirilmektedir (Danermark vd. 2018: 189-190).

Kavramlar, kuramın yapı taşları olduğu için kuramsal kavram, bir sembol olarak ya da kelimelerle ifade edilen bir fikirdir, denilebilir. Farklı bir ifade ile “iyice düşünülmüş, dikkatle tanımlanmış ve bir kuramda açıkça belirtilmiş olan bir fikir”dir. Bu bağlamda günlük yaşam kavramlarla dolu olduğu için çoğunun belirsiz ve zor anlaşılır tanımları söz konusudur. Dolayısıyla kavramlar, soyutlama düzeyine göre çeşitlilik göstermekte ve soyut kavramlar dünyanın doğrudan deneyimlenen yanlarına işaret ederken düşüncenin düzenlenmesine de yardımcı olmaktadır (Neuman, 2014: 80-82). Kavramsallaştırmanın en yaygın yolu ise soyutlamadır; soyutlama, somut bir nesne veya olgunun belirli bir yönünü ayırt eden veya diğerlerinden ayırtıran bir süreçtir. Bu bağlamda, 'yapısal analiz' adlı kullanışlı, özel bir soyutlama biçimi mevcuttur. Soyut araştırma yapılırken, araştırılan toplumsal olguyla ilişkili yapıların bir analizini gerçekleştirmek gerekmektedir. Belirli bir özelliği içsel olarak tanımlanan bir toplumsal ilişkiler bütünü, yani belirli bir yapı soyutlanmaktadır. Bu nedenle, bir yapı içsel olarak ilişkilendirilmiş nesnelere bütünü olarak tanımlanmaktadır (Danermark vd., 2018: 80-86).

“İdeal tip”, bir sınıflandırma olmakla birlikte aynı zamanda soyut modelleri de ifade etmektedir. Farklı bir ifade ile bir kavramın merkezi yönlerini tanımlayan zihinsel resimlerdir denilebilir. Bunun yanı sıra ideal tipler, bir şeyin neden ya da nasıl olduğunu açıklamamaktadırlar. İdeal tipler; “bir olay, süreç ya da fikrin saf, soyut bir modelini sunan bir kavram sınıflandırması türü”dür. Hem toplumsal kuram oluşturmada hem de veri analizinde kullanılmaktadır (Neuman, 2014: 84). Bu soyutlama ve yapısal analiz süreçleri, araştırmacının kendi araştırma nesnesini ideal tipler veya ideal tip örnekler bağlamında belirlemesine yol açmaktadır. Ardından, benzerlikleri ve farklılıkları incelemek amacıyla somut örnekler detaylı bir şekilde karşılaştırılmaktadır. Bu bağlamda, ideal tiplerin bazen soyutlamaları andırdığını belirtmek mümkündür fakat bu kavramların

karıştırılmaması gerektiğini vurgulamak önemlidir. İdeal tipler genellikle ontolojik koşullar hakkında bilinçli görüşler olmadan oluşturulmaktadır (Danermark vd., 2018: 89). Bu nedenle, araştırmacının soyutlama ve ideal tipler arasındaki dengenin farkında olması, toplumsal olguların daha derinlemesine ve kapsamlı bir şekilde anlaşılmasına katkı sağlamaktadır.

Gözlemlenebilen fenomenler ve onlar arasındaki düzenlilikleri açıklamak için bilim insanı, uygun yapı ve mekanizmaları keşfetmeye çalışmaktadır. Bu yapı ve mekanizmalar gözleme elverişli olmadığından dolayı önce onların bir modeli inşa edilmektedir. Model ise genellikle zaten tanınan bir kaynaktan alınmaktadır. Ayrıca model, gözlenemeyen yapı ve mekanizmaları tam olarak temsil etse bile fenomenler de nedensel olarak açıklanmış olmaktadır. Modeli inşa ettikten sonra ise modelin sınanması aşamasına geçilmektedir. Çünkü model mevcut bir bütünlük ile onun ilişkilerinin hipotetik bir betimlemesidir ve sınama işleminde modelin diğer sonuçları araştırılmaktadır. Bu durum da ampirik sınamaya açık bir tarzda gerçekleştirilmektedir. Eğer sınamalar başarılıysa bu yapı ve mekanizmaların varlığına inanmak için iyi bir sebep vermekte ve giderek orijinal fenomen de yeterli bir biçimde açıklamış olmaktadır (Keat-Urry, 2016: 61).

Somutlaştırma ve Bağlamsallaştırma

Somutlaştırma ve bağlamsallaştırma aşamasında somutlaştırma, farklı yapılar ve mekanizmaların somut durumlarda nasıl cisimleştiklerini incelemeyi gerektirmektedir. Burada mekanizmaların farklı düzeylerdeki diğer mekanizmalarla belirli koşullar altında etkileşim tarzlarını araştırmanın önemini vurgulamaktadır. Bu araştırmacıların iki amacı bulunmaktadır: İlişkili mekanizmaların anlamlarını belirli bir bağlamda ortaya çıktıkları biçimleriyle yorumlamak ve somut olaylar ile süreçlerin açıklanmasına katkıda bulunmaktır (Danermark vd. 2018: 180-181). Yeniden bağlamsallaştırmak ise “bir şeyi yeni bir bağlamda gözlemlemeyi, betimlemeyi, yorumlamayı ve açıklamayı bilimsel pratikte merkezi bir unsuru” ifade etmektedir. Bu anlamda yeniden bağlamsallaştırma sürecinde önceden bilinen olgulara yeni bir anlam yüklediğini belirtmek mümkündür (Danermark vd. 2018: 151-152). Bu aşama ekseninde araştırma sürecinin raporlaştırılmasından bahsetmek mümkündür. Çünkü araştırmanın raporlanması, bir problemi, ele alınan soruları ve araştırmacı tarafından toplanan verileri, bu verilerin analizini ve yorumlarını içeren tamamlanmış bir durumu ifade etmektedir. Genel olarak araştırma raporu ister nitel olsun ister nicel tüm araştırmalar bir araştırma sorusu, literatür, amaç ifadesi ve araştırma soruları veya hipotezler, veri toplama, verilerin analizi ve yorumlanması başlıklarını içermek ve bir rapor

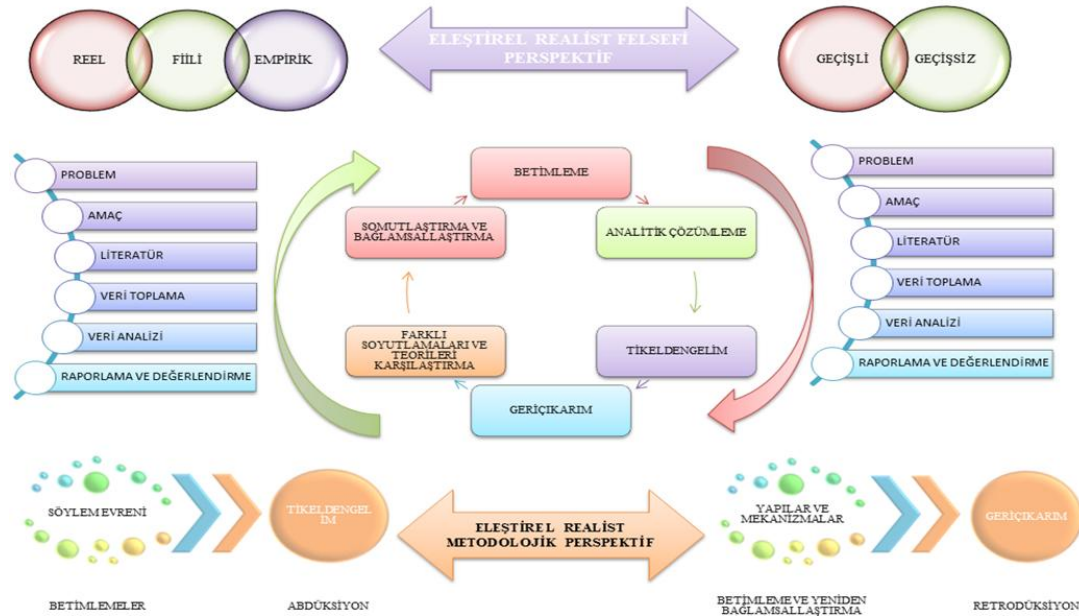
formatı benimsemek zorundadır. Araştırma sorusu ve araştırmacının bu sorulara verdiği yanıtlar (geliştirdiği hipotezleri) bulunmalı ve son olarak farklı rapor türlerinin yapılarına özellikle nitel ve nicel araştırmalarda kullanılan farklı yaklaşımlara aşına olunmalıdır (Creswell, 2020: 342-351).

Tüm bu araştırma basamakları dikkate alındığında, farklı basamakların birbirleriyle nasıl iç içe geçebildiği görülmektedir. Araştırma basamaklarında somuttan (1. basamak) soyuta (2.-5. basamak arası) bir yol ve yeniden somuta (6. basamak) geçiş betimlenmektedir. Bu anlamda her basamak (ilki dışında) farklı soyutlama düzeyleri arasında geçişleri içermektedir. Buna göre soyutlama ve somutlaştırma gerçeklik hakkında -hem karıştırılmamaları hem de birbirlerine indirgenmemeleri gereken- iki farklı bilgi tipini sağlamaktadır (Danermark vd. 2018: 179).

Araştırma Basamaklarına İlişkin Oluşturulan Modeller

Eleştirel realizmin araştırma basamaklarını daha iyi anlamlandırmak ve açıklamak için araştırma kapsamında iki model oluşturulmuştur. Bu modellerden ilki eleştirel realizm basamaklarını araştırma süreci bağlamında detaylı bir şekilde açıklayabilmek için ele alınmıştır. İkinci model ise araştırma basamaklarının hem araştırma süreci hem de araştırma desenleri ile olan ilişkisini anlamlandırmak için oluşturulmuştur.

Şekil 7. Eleştirel Realizmin Araştırma Sürecine İlişkin Basamakları Modeli

“Eleştirel Realizmin Araştırma Sürecine İlişkin Basamakları”na yönelik oluşturulan bu model ekseninde eleştirel realist felsefi ve metodolojik perspektif ile ilişkili olarak altı temel basamak olan betimleme, analitik çözümlenme, tikeldengelim, geri çıkarım, farklı soyutlamaları-teorileri karşılaştırma ve son olarak somutlaştırma-bağlamsallaştırma aşamalarının araştırma sürecine etkisinin yanı sıra birbiri ile olan ilişkiselliğine değinilmektedir. Eleştirel realizmin akışkan bir içeriğe sahip olan araştırma basamakları, betimlemeden-somutlaştırma ve bağlamsallaştırmaya kadar olan tüm aşamalar; olayları, söylemleri, düzenlilikleri ve bu olay ile söylemleri üreten yapıları anlama sürecinde önemli bir rol oynamaktadır. Betimleme aşaması, araştırılması planlanan olgunu ve bu olgunun yapılan araştırmalar ile olan ilişkisinin yeniden betimlenmesini içermektedir. Analitik çözümlenmede ise betimlenen olgunun tasarımı aşamasına geçilmekte ve belirli bileşenler üzerinde durulmaktadır. Tikeldengelim aşamasında analiz için seçilen farklı bileşenlerin olası nedenlere ilişkin açıklamalar bağlamında yeniden betimlendiğini söylemek mümkündür. Geri çıkarım aşamasında ise tikeldengelim ile ulaşılan mekanizmaların ortaya çıktığını ya da yeniden betimlendiğini belirtmek gerekmektedir. Farklı soyutlamaları ve teorileri karşılaştırma aşamasında mekanizmaların konumlandığı süreçlerin yanı sıra etkili olduğu koşullar belirlenmektedir. Son olarak somutlaştırma ve bağlamsallaştırma aşamasında ise araştırma sürecindeki olası nedenlerin gerçeklik ile ilişkilendirilerek saptanmaya çalışıldığını belirtmek mümkündür.

Eleştirel realizm çerçevesinde oluşturulan basamaklar ve metodolojik ilkeler dikkate alındığında, özellikle ampirik verileri toplamak ve analiz etmek için eleştirel realizmin önemli bir çerçeve sunduğu gözlemlenmiştir. Çünkü olayların açıklaması, araştırmacıların katılımcılardan gözlemlenen deneysel olaylar hakkında bilgi toplamasını gerektirmektedir. Bu eksende söz konusu olaylara dayanarak yapılar, kültür ve bunların bağlamı belirlenmektedir. Daha sonra ise toplanan bu verilere dayanarak birden fazla uygulanabilir mekanizma tanımı üretmek için retrodüksiyon ilkesi kullanılmaktadır. Bu anlamda deneysel doğrulama ilkesi varsayılan mekanizmaların doğrulanmasını aramaktadır. Araştırmacı mekanizma tanımlarını orijinal verilere ve vaka gerçekliğine göre doğrulamakta veya geçersiz kılmaktadır. Bu varsayılan bir mekanizmanın işlediği düşünülen yollarla ilgili yapılan tüm varsayımları içermektedir. Mekanizma tanımlarının geçerliliğini iyileştirmek için katılımcılarla yeniden görüşme yapılması gerekebilmektedir. Son olarak ise daha zengin veriler toplamak için tüm araştırma eylemleri boyunca üçgenleme ve çoklu yöntemlerin uygulamasını tanımlamaktadır (Brönnimann, 2022: 5-6).

Walker (2023: 3-5), eleştirel realizm aşamalarını eleştirel söylem analizi ekseninde revize ederek bir şema oluşturmaktadır. Bu şemanın ilk aşaması; olay hakkındaki ilgili teorilerden yararlanmak ile ilgilidir. Bu yüzden araştırılmak istenen olgu belirlenmekte ve fenomeni disiplinler arası bir şekilde teorileştirmek gerekmektedir. İkinci aşaması ise, olayların nedenlerini ve eğer varsa onu değerlendirmenin önündeki engelleri belirlemek önemlidir.(Örneğin “Olay neden böyle?” şeklinde bir soru sorulabilir) Bu anlamda araştırmanın nesnesi ışığında metinleri seçmek ve özelliklerini kategorize ederek yorumlamak için analitik bir çerçeve benimsenmelidir. Üçüncü aşamada; toplumsal düzenin uygulama ağının soruna ihtiyaç duyup duymadığını düşünmek gerekmektedir. Eğer sorun varsa neden ihtiyaç duyuluyor? Onu bir şekilde üreten ve yeniden üreten mekanizmalar nelerdir? Buradaki önemli nokta, toplumsal hayatın düzenlenme biçiminden en çok yararlananların sorunun çözülmemesinde bir çıkarı olup olmadığını sormaktır. Dördüncü aşamada, engelleri aşmanın olası yollarını belirlemek önemlidir. Egemen söylem tartışılabilir mi? sorusu bu anlamda gereklidir ve bu aşama aslında ikinci aşamanın tamamlayıcısı niteliğindedir. Hayatın şu anda düzenlendiği şeklindeki değişim için şimdiye kadar gerçekleştirilmemiş olasılıklara bakılmaktadır. Dolayısıyla bu aşama somut ütopyacılığın bir geçiş teorisini ve devam eden bir derinlik mücadelesiyle ilişkinin önemli hale geldiği aşama burasıdır. Beşinci aşamada ise gerçekleştirilemeyen olasılıklar, somut ütopyacılık ve tutarlı bir geçiş teorisi bağlamında toplumsal sorunun çözümüne yönelik bir özgürleştirici pratiğin nesnesi haline gelmektedir. Son aşamada ise (1. ve 4. aşamalar) üzerinde eleştirel bir şekilde kendi kendimize değerlendirdiğimiz analistin çıkarları ve toplumsal konularına ilişkin değerlendirmelerini içermektedir. Yani bu aşama analistin meta gerçek benliğine hitap etme olasılığı sunmaktadır. Bu anlamda tüm basamaklar dikkate alındığında, teori ile pratik arasındaki süreci “neyin-ne kadar bilinebileceği” anlamında açıklamak için eleştirel realist perspektifi benimsemek önemlidir. Çünkü bireylerin hem gündelik yaşam içerisinde hem de hayatlarının çoğu alanında, farkında olarak ya da olmayarak gerçekleştirdikleri eylemler ve bu eylemlerin bağlı olduğu süreçleri anlamlandırmak için araştırma basamaklarının her aşamasını, bireysel anlamlarla birlikte ve bu anlamlara etki eden yapı ve mekanizmaların etkileşimini bağlamsal olarak değerlendirilmelidir. Bu noktada failler, faillerin eylemleri ve eylemlerinin sebepleri ile arka planda yer alan yapı ve mekanizmalara ulaşmak mümkündür.

Faillerin “yapmak istedikleri için yaptıkları şeyler ve kendilerinden böylesi bir eylem beklendiği için yaptıkları şeyler” olduğundan “eylemlerin doğuşunu ifade eden sebepler ve başkalarına bu

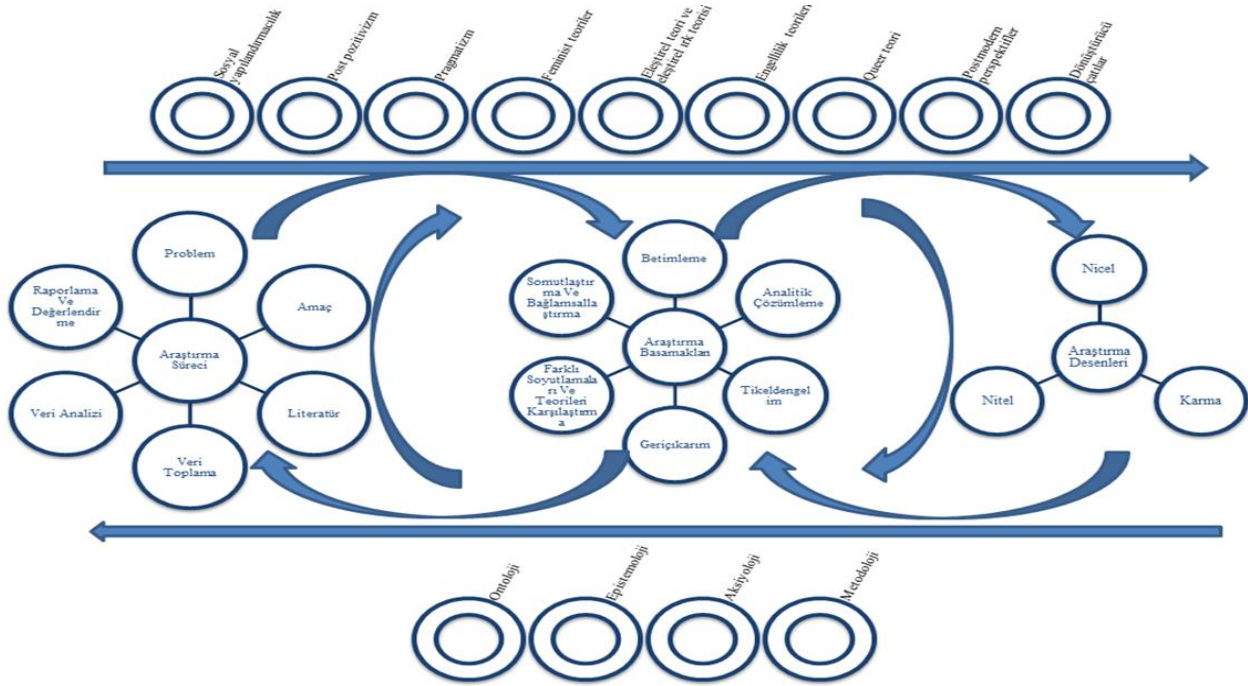
eylemlerin izahını veren sebepler” bulunmaktadır (Bhaskar, 2017: 178). Bu anlamda “Peki neden sosyal gerçekliğin ontolojik olarak insan eylemliliğine ya da davranışına indirgenemeyen bir yapı içerdiğini öne sürüyorum?” sorusu üzerinde duran Bhaskar, bu soruya ilişkin cevabını şu şekilde ifade etmektedir: “Gündelik hayatın çok sayıdaki yaygın özelliğini anlaşılır kılmak için yapılandırılmış bir sosyal gerçeklik anlayışı gereklidir. En açık şekilde bu ayrım, kültürel normlar ya da hükümler ile bireysel davranış kalıpları arasındaki uçurumun yaygın gözlemini anlamlandırmak için önemlidir.” (Lawson, 2003: 180-181). Bu sosyal gerçeklik anlayışına ulaşabilmek için ise dil, dil örüntüleri ve anlamlarına ulaşmak gerekmektedir. Çünkü iletişime dayalı bir etkileşimde her bilim insanı diğerleri tarafından yorumlayıcı bir anlama sürecinden geçirilmektedir. Dolayısıyla açıklayıcı bir anlamamanın mümkün olma ihtimalini hesaplamak için yorumlayıcı süreçlerin felsefi analizinin yapılması gerekmektedir. Bunun yanı sıra toplum içerisindeki üyelerin paylaştıkları dilsel ve bağlamsal anlamlarında ortaya çıkması önemlidir (Keat-Urry, 2016: 278).

Yapı ve yapı ile ilişkili olan dil kavramını ve dil sistemlerini sosyal yapılar olarak değerlendirmek mümkündür. Bu sistemler, bireylerin içine doğduğu ancak kişisel olarak meydana getirmediği sosyal fenomenler olduğundan, sürekli bir dönüşüm ve yeniden üretim süreci içerisindedirler. Çünkü dil, bireyleri belirli eylemlere zorlamamakta; aksine, sürekli olarak dönüşen ve insanlar tarafından yeniden üretilen bir yapı olarak onlara rehberlik etmektedir (Lawson, 2003: 182). Bu perspektif, yapı ve dil arasındaki ilişkiyi daha dinamik ve etkileşimci bir şekilde kavramaya olanak tanımaktadır. Yapı ve dil ilişkisi, toplumun bir dil modeli olarak ele alındığında, daha fazla anlam kazanmaktadır; bu model, yerine getirenler olmadan var olamamakta, yani insanlar tarafından yeniden üretilmek veya kısmen dönüştürülmek zorunda olan bir yapıyı ifade etmektedir (Bhaskar, 2018: 242). Bu bağlamda bir dil sistemi ise, bireye konuşmayı öğreten bir dizi kural ve yapıyla verilmekte, bireylerin söz edimleri aracılığıyla sürekli olarak yeniden üretilerek dönüştürülmektedir. Bu durumda, toplumsal yapı, bireylerin toplamının bu dil modelini, kurallarını ve yapılarını pratiğe dönüştürdüğü bir dizi koşulun sonucu olarak ortaya çıkmakta, tipik olarak kabul edilmeyen bu pratikler ise yeniden üretimi veya dönüşümü tetiklemektedirler. Sonuç olarak, toplumsal yapılar, özellikle kurumlar dâhil olmak üzere, bir yeniden üretim ve dönüşüm süreci olarak var olmaktadır (Lawson, 2003: 183). Bu ekseninde toplumsal yapıları ve bu yapılar bağlamında oluşan dil modelini daha iyi anlamlandırmak açısından, araştırma sürecindeki basamakların ve bu basamaklarda kullanılan desenlerin, yorumlayıcı çatılar ve felsefi bakış

Eleştirel Realist Araştırma Basamakları Çerçevesinde Araştırma Tasarımı

açıların araştırma sürecini güçlendirdiğini belirtmek mümkündür. Söz konusu olan bu ilişkisel süreç, hem araştırmada farklı bakış açılarını ifade etmek hem de araştırmanın güvenilirliğini arttırmak adına oldukça önemlidir. Bu anlamda araştırma sürecinde farklı metodolojik perspektiflerin önemini vurgulamak için aşağıdaki model oluşturulmuştur.

Şekil 8. Araştırma Basamaklarının Araştırma Süreci ve Araştırma Desenleri İle İlişkiseliliği

Modele göre araştırma süreci adımları: araştırma probleminin tanımlanması, literatürün taranması, araştırmacının amacı ile araştırma soruları veya hipotezlerinin belirlenmesi, nicel ve nitel verilerin toplanması, analizi ve yorumlanması, araştırmanın raporlaştırılması ve değerlendirilmesi şeklindedir. Araştırma sürecine ilişkin desenler ise üç farklı aşamadan oluşmaktadır. İlk aşama nicel, nitel ve karma desenler şeklindedir. Model bağlamında tüm bu süreçlerin felsefi varsayımlar ile yorumlayıcı çatıların yönlendirici konumu vurgulanmaktadır (Creswell, 2020: 15).

Eleştirel realizm basamaklarının ilişkiseliliğini hem araştırma süreci hem de araştırma sürecinde kullanılan desenler ile birlikte düşünmek önemlidir. Tüm bu aşamalar dikkate alındığında tikeldengelim ve gericiarımın araştırma sürecinde önemli bir rol oynadığını söylemek mümkündür. “Tikeldengelim” aşaması, bireylerin bakış açılarını ifade etmesi açısından

önemliyen “Geriçikarım” aşaması, araştırılan olgunun temel varoluş koşullarının ön gereklerini ortaya çıkarması açısından eleştirel realizmle yakından ilişkilidir. Bu akıl yürütme biçimlerinde teori, araştırma açısından önemlidir. Aynı zamanda araştırma, birçok farklı araç içermekte ve somut bir araştırmada bu araçlardan çoğunu kullanmak gerekmektedir. Farklı bir ifade ile genel anlamda “ karmaşık yöntem”lere ihtiyaç vardır. Söz konusu olan bu karışım ontolojik ve epistemolojik boyutları kapsadığı için bu perspektif “eleştirel metodolojik çoğulculuk” olarak nitelendirilmektedir (Danermark vd. 2018: 18-19). Eleştirel metodolojik çoğulculuk ilk olarak, yöntemlerin üzerinde düşünülmeden kullanılmalarına karşı çıkması anlamında eleştireldir; burada seçimin meta teorik hususlar bağlamında temellendirilmesi gerektiği kabul edilmektedir. İkinci olarak bu terim, eleştirel realist ontoloji anlayışı üzerinde kurulan metodolojik yaklaşıma işaret etmektedir (Danermark vd. 2018: 283).

Eleştirel realist araştırma tasarımı; olayların neden gerçekleştiğini açıklamak için mekanizmaları tanımlamanın merkeziliği üzerinde durmakta ve bu durum eleştirel realist araştırmacıların teoriyi ilk sıraya koyduğu anlamına gelmektedir. Bu anlamda eleştirel realist araştırma tasarımının amacı; gizli ve genellikle evrensel mekanizmaların özellikleri ve uygulamaları hakkında teoriler üretmektedir (Vincent-O’Mahoney, 2016: 8). Araştırma ekseninde kullanılan metodoloji; belirli yöntem gruplarının kullanılmasına ilişkin gerekçeler ve verilerin nasıl yorumlanması gerektiği ile ilgili varsayımlar sağlamaktadır. Bunun yanı sıra teoriler ise incelenen konuların nasıl çalıştığını ve belirli olayların nasıl ortaya çıktığını açıklamakla ilgilenirken meta teori, bunları nasıl incelemek gerektiğini açıklayan ilkelerle daha fazla ilgilenmektedir (Nichol vd. 2023: 369).

Araştırmacının kavramsal haritaları, araştırma projesinin her aşamasında yer almaktadır. Araştırmacı, araştırma felsefesini, metodolojisini, yöntemlerini ve teorilerini oluştururken bu kavramsal harita ekseninde nasıl ve neden karar verdiklerini tasvir etme aşamasında yol göstermektedir. Nichol vd. (2023: 364)’nin de belirttiği üzere tüm araştırmalar, araştırmacının önemli bir meta soru yelpazesine birbiri ile ilişkili kavramlar ve argümanlardan oluşan tutarlı bir kompleks geliştirmesini gerektirmektedir. Eleştirel realizm; uygun araştırma sorularının oluşturulması ve katılımcılara ilişkin bilgi toplama aşamasında metodolojik açıdan bir rehber konumundadır. Özellikle nitel araştırmalarda derinlemesine görüşmeler gerçekleştirirken olası mülakat sorularının hazırlanması için önemlidir. Çünkü görüşme soruları altta yatan ontolojik ve epistemolojik ayrıntılı bir şekilde ele alınmalıdır. Bu anlamda vaka araştırma soruları araştırmanın

çerçevesinin pratik etkisini göstererek desteklediği için eleştirel realizm; gerçekçi soru tasarımına ilişkin daha yapılandırıcı bir yaklaşım sağlamaktadır denilebilir (Brönnimann, 2022: 2). Literatür taraması, gerçekçi paradigmanın görüşme soruları üzerindeki etkilerinin farklı derecelerini ortaya koymaktadır. Araştırmacılar ontolojik konumlarını açıklığa kavuştururken gerçekçi bilgilendirilmiş soruların kullanımı ima edilmektedir. Soru tasarımı hususları genel görüşme özellikleriyle birlikte göz ardı edilmektedir. Bunlar sıklıkla katılımcılar ve belirli sayıdaki görüşmenin gerçekleştirildiği dönem hakkında bilgi ve seçim kriterlerini içermektedir (Brönnimann, 2022: 6). Sorular oluşturulurken sorular arasındaki bağlantıların yanı sıra sorularla pratik arasındaki bağlantıların sağlanması da önemlidir. Sorular felsefi varsayımlarla da ilişkili konumdadır. Dolayısıyla katılımcılar ve veriler arasındaki etkileşimin literatür ile bağının önemini vurgulamak gerekmektedir. Bir çalışmanın soruları; kavramsal ve kuramsal çerçevesine göre değişkenlik göstermektedir. Burada değinilmesi gereken bir diğer önemli konu ise sorular ile etik arasındaki ilişkidir. “Etik sorular, araştırmanın olası etkileri ve politika önerileri arasındaki ilişkiyi vurgulamalıdır” (Nichol vd. 2023: 367).

Vincent-O’Mahoney (2016: 1-2)’nin de belirttiği üzere; iyi bir araştırma dünyayı daha iyi anlayabildiğimiz bir araştırmadır. Dolayısıyla eleştirel realizm bize dünyayı daha iyi anlama olanağı sağlamaktadır. Çünkü katılımcıların bir parçası oldukları toplumsal oluşumların farkında olmayabilecekleri veya (bilinçli veya bilinçsiz) yanlış tanıtabilecekleri ile ilgili keşif yapmayı sağlamaktadır. Araştırma süreci çok yönlü bir perspektifi gerektirdiğinden, eleştirel realizmin araştırma basamakları ile araştırmaları sürdürürken, felsefi bir temel ekseninde araştırma sürecini inşa etmek önemlidir. Bu noktada eleştirel realizm, eleştirel metodolojik bir perspektifi benimsemesi anlamında önemli açılımlar sunmaktadır. Çalışma içerisinde özellikle vurgulanan tikeldengelim ve geriçikarım aşaması ise hem farklı araştırmaların farklı bakış açıları ile nasıl zenginleşebileceğini hem de söz konusu olan bu farklı bakış açılarının ilişkili olduğu yapı ve mekanizmaları anlamayı ve açıklamayı sağlamaktadır. Dolayısıyla çalışmada oluşturulan her iki model bağlamında araştırma sürecinde eleştirel realist bir perspektifin araştırma için akışkan bir kılavuz sunduğu vurgulanmaya çalışılmıştır.

Sonuç

Bu çalışma kapsamında, eleştirel realizmin araştırma sürecine ilişkin açıklayıcı bir nitelikte olan basamakları ele alınmıştır. Bu doğrultuda temel noktamız olan araştırma basamaklarının çerçevesi çizilmeye çalışılmış, araştırma süreçleri ile araştırma desenleri arasındaki ilişkiye değinilmiştir. Toplumsal ve bireysel yaşantıların nedensel anlatılarına ulaşmak ve bu anlatıları inşa ederek yeniden üreten yapı ve mekanizmaları açığa çıkarmak için eleştirel realist metodolojik çerçeve önemlidir. Özellikle araştırmalarda keşfedilen ve düzenlilikler olarak belirlenen örüntülerin mekanizma eksenli açıklamaların bireysel vakalar üzerinden analizi, teori ve model geliştirmeye ilişkin bir süreci desteklemektedir. Bu anlamda eleştirel realizm; toplumsal eşitsizlikler, küresel sorunlar, sağlık, engellilik vb. gibi konuların araştırılması sürecinde önemli açılımlar sunmaktadır.

“Eleştirel Realizmin Araştırma Sürecine İlişkin Basamakları” ile ilgili olan model ekseninde, eleştirel realizmin felsefi ve metodolojik perspektifinin tüm araştırma süreci ile ilişkili olduğunu göstermek amaçlanmıştır. Ayrıca eleştirel realizm; araştırma tasarımlarına geçişli ve geçişsiz boyutlar ile gerçeklik alanları ekseninde ontolojik olarak önemli bir katkı sunmuştur. Söz konusu olan bu katkı akıl yürütme stratejileri ile ilişkili olarak verilmiştir. Bu anlamda tikeldengelim ve geriçıkırım akıl yürütme stratejilerinin araştırma tasarımı için önemli olduğu vurgulanmıştır. “Araştırma Basamaklarının Araştırma Süreci ve Araştırma Desenleri ile ilişkiselliği” modeli ekseninde ise felsefi varsayımların ve yorumlayıcı çatıların araştırma sürecini destekleyici konumu üzerinde durulmuştur. Yapılan araştırmalar dikkate alındığında eleştirel realist perspektif, güncel problemlerin yansıtılması anlamında ve bu sorunlara ilişkin çözüm önerileri sunması açısından Türkiye’de yapılacak nicel, nitel ve karma tüm çalışmalar için gereklidir. Bu bağlamda eleştirel realizmin basamakları; yapısal örüntülerin, öznel anlama biçimlerinin, pratik etkileşim ve sosyal pratiklerin yeniden üretildiği toplum içerisinde, açıklayıcı ve dönüştürücü bir konumdadır. Her iki model ekseninde araştırma basamaklarının genel çerçevesi çizilecek olursa; betimleme aşamasında, gündelik kavramlar ve bu kavramların ilişkili olduğu yorumlar ele alınmaktadır. Analitik çözümlenme aşamasında; farklı yapıların, ilişkilerin ve bileşenlerin üzerinde durulmaktadır. Tikeldengelimde; söz konusu olan bileşenlerin, yapıların ve ilişkilerin yeniden yorumlanarak açıklanması ve betimlenmesi süreci gerçekleşmektedir. Burada kavramsal çerçeve ve teoriler ele alınarak tikel örneklerden kapsamlı bilgilere geçilmektedir. Tikelin bağlamı içerisinde yeni anlamların yeniden yorumlandığını söylemek mümkündür. Geriçıkırım

aşamasında, bilimsel bir buluşun ortaya çıktığını tikel bilgiden genele ve genelden ise tikele betimlenen farklı metodolojik stratejilere başvurulduğunu belirtmek mümkündür. Farklı soyutlamaları ve teorileri karşılaştırma basamağında, betimlenen mekanizmalar ve yapılar değerlendirilmektedir. Son olarak somutlaştırma ve bağlamsallaştırma aşamasında ise farklı yapı ve mekanizmaların somut durumlarda nasıl ortaya çıktığı ve ilişkili mekanizmaların açıklanması süreci gerçekleştirilmektedir.

Çalışma içerisinde özellikle tikeldengelim ve geriçıkırım aşamalarının eleştirel realist perspektifi anlamlandırmak için önemli olduğu gösterilmeye çalışılmıştır. Çünkü bu iki akıl yürütme stratejisinin araştırma sürecinin her aşamasında oldukça önemli bir rolü bulunmaktadır. Hem abdüksiyon hem de retrodüksiyon aşamasının düşünümsellikle ilişkili olduğunu belirtmek mümkündür. Toplumsal araştırma esnasında ve sonrasında hem araştırmayı yapan hem de araştırılan olgu ile ilgili olan ve olası düşünce süreçlerine ulaşmak açısından düşünümsellik önemlidir. Özellikle Bhaskar'ın “Dönüşümsel Sosyal Etkinlik Modeli” incelendiğinde, araştırma sürecinde düşünümselliğin oldukça önemli olduğu görülmektedir. Düşünümsellik, bireysel ve toplumsal etkileşimlerin ve ilişkilerin açıklanması anlamında dönüştürücü bir perspektif niteliğindedir. Abdüksiyon aşaması; nitel araştırmalarda özellikle mülakat sorularının oluşturulması ve derinlemesine gözlemlerin-görüşmelerin gerçekleştirildiği süreç içerisinde etkili olmakla birlikte, nicel araştırmalarda anket sorularının oluşması ve uygulanması sürecinde de etkilidir. Soruların makro düzeydeki değişimler, olaylar ve bu olaylardan etkilenen bireyleri dikkate alması gerekmektedir. Bu bağlamda eleştirel realist perspektif özellikle “neden” ve “nasıl” sorularını verileri toplamak ve analiz etmek için kullanmaktadır. Eleştirel realizm ekseninde araştırma konusu çerçevesinde etkin olan yapılar ve kültür içindeki mekanizmalar açıklanmaya çalışılmaktadır. Mekanizmaları doğrudan bir şekilde gözlemlemek mümkün olmadığından sorular, mekanizmalarda etkili olan güçleri bireyler ve toplum ekseninde açıklamak açısından etkindir. Dolayısıyla mekanizmalar neyin değişmesi ya da dönüşmesi gerektiği ile ilgili bir çerçeve sunmaktadır. Bu anlamda eleştirel realizm, toplumsal yapıdaki problemleri açıklamayı ve bu problemlerin nasıl dönüştürüleceğini sağlamayı, bireylerin hayatlarını iyileştirmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda abdüksiyon aşamasının özellikle vaka araştırma sorularının tasarımı, veri toplama ve analiz sürecinde etkin olduğunu belirtmek mümkündür. Retrodüksiyon aşaması ise toplanan verilere ilişkin uygun ya da olası mümkün olan en iyi anlama ve açıklama sürecini üretmek için kullanılmaktadır. Bu aşamada gözlemlenen yapılar ve mekanizmaların

dünyanın nasıl olması gerektiği ile ilgili açıklamalar sunduğunu belirtmek mümkündür. Eleştirel realist bir araştırma bireyi, toplumu ve dünyayı daha iyi anlamayı sağlamaktadır.

Toplumsal yapılar yeniden üretim ve dönüşüm süreci olarak var olmaktadır. Bu anlamda yapının yeniden üretim ve dönüşümün toplumsal bir modeli olduğu söylenilebilir. Birey, kendi davranışları ile muhtemel/olası mümkün olan davranışları arasındaki eğilimleri, düzenlilikleri ve sebepleri bilerek ve/veya bilmeyerek gerçekleştirmiş olabilmektedir. Bu yüzden sosyo-kültürel, ekonomik ve politik pek çok mekanizmalara ilişkin açıklama biçimlerine ulaşmak için söz konusu olan olası tikel eğilimlere, düzenliliklere başvurmak gerekmektedir. Bireyler gündelik hayatlarında tikel deneyim, yatkınlık, rutinler vb.'ye ilişkin gözlemledikleri bilgilerden genel sonuçlar elde etmekte ve bu genellemeleri temellendirmektedirler. Hatta söz konusu olan bu genelleştirmeler çoğu zaman stereotiplerdir. Bu anlamda eleştirel realizm ekseninde toplumları, bireyleri ve sahip oldukları ön yargıları çözümlenmek mümkündür. Dolayısıyla bir eylemin bağlı olduğu ön koşullarda hangi yapılar ve içselleştirilmiş eğilimlerin olduğunu ve bunlar sonucunda ataerkillik, eşitsizlik, tahakküm vb. gibi kavramların nasıl oluştuğunu anladığımızda bu kavramlara ilişkin benimsenen kalıpların kırılmasını sağlamak mümkündür.

Gerçek dünyaya ilişkin bilgi ona dair söylemlerden anlaşılabilir. Bu anlamda gerçekliğe yakın bir bilgi elde edilebilir düşüncesi çerçevesinde eleştirel realizm empirik ve fiili alandan reel alana ulaşmaya çalışmaktadır. Felsefi ve metodolojik bir çerçeve olarak eleştirel realizm, gerçekliğin sadece deney aracılığı ile bilinebileceği düşüncesini reddetmekte ve bu durumun epistemolojik yanlılığı oluşturabileceğini belirtmektedir. Düzenliliklerin belirlenmesi ve teorik tanımlamaların yeniden yapılmasını sağlayan eleştirel realizm her araştırma gibi bir problematik ekseninde başlamakta ve bu bağlamda teorilerden yararlanmaktadır. Bu süreçte teoriler değişip dönüşmekte ve araştırma sonunda yeni bir teori inşası mümkün olabilmektedir. Bu bağlamda “dünyanın teori yüklü olduğunu ancak teori tarafından belirlenmediğini” belirten eleştirel realizm, gerçeğe yakın bilgilerin olabileceği düşüncesi çerçevesinde neyin bilinip neyin bilinemeyeceğini vurgulamaktadır. Bu anlamda teoriler, gerçekliğe ulaşmak için aracı bir rol üstlenmektedir. Çünkü nedensel mekanizmalara ancak bu bağlamda ulaşmak mümkündür. Böylece toplumsal problemleri analiz etmek ve bu problemlere ilişkin öneriler sunabilmek mümkündür. Toplumsal dünyanın olduğundan daha farklı olabileceği düşüncesinden hareket eden eleştirel realizm, söz konusu olan bu farklılığın bilgisine abdüksiyon aşamasında bireylerin söylem evrenlerine ulaşarak ve

retrodüksiyon aşamalarında söz konusu olan söylem evrenlerinin yapı ve mekanizmalarla olan ilişkisi keşfedilerek ulaşmaktadır. Bu bağlamda şu anda var olan toplumsal dünyanın hangi sosyo-kültürel, ekonomik ve politik müdahalelere ihtiyaç olduğunun bilgisine ulaşarak bu anlamda mevcut toplumsal dünyaya eleştiri geliştirmektedir. Eleştirel realizmin güçlü taraflarından en önemlisi ise mekanizmalara yönelik tanımlamaların geçerliliğini test etmek için yeniden araştırma sürecinin gerçekleşebilmesidir. Bu durum eleştirel realizmin etik yönünün dönüştürücü gücü olduğunun göstergesidir. Bu anlamda olay ve davranışların neden ortaya çıktığı sorusu çerçevesinde tek bir mekanizma ile değil etkileşimli ve ilişkili çoklu mekanizmalarla ilgilenmesi eleştirel realizmin bir diğer önemli rolüdür. Eleştirel realizm toplumsal bağlamı anlamlandırma ve kesişimsellikleri belirlemek açısından da önem taşımaktadır. Araştırma süreci tamamlandıktan sonra belirli bir süre geçince tekrar değişimleri tespit etmek mümkün olduğundan eleştirel realist araştırma, devam eden dönüştürücü bir süreçtir.

Eleştirel realizm aşamaları ekseninde çalışma içerisinde oluşturulan araştırma tasarımı; hipotetik bir betimlemeyi içeren bir temsil aracı olarak görülebilir. Dolayısıyla araştırmanın metodolojisi; eleştirel realizmin ampirik verileri toplamak ve analiz etmek için bir rehber olduğu vurgusunu taşımaktadır. Bu anlamda çalışma içerisinde eleştirel realizm felsefesine ve metodolojisine ilişkin literatür taraması gerçekleştirilmiş ve literatür taraması ile araştırma basamaklarının güçlü bağı vurgulanmıştır. Felsefi temellendirme ekseninde teorik-ampirik ilişkiselliğinin ele alındığı bu çalışma bağlamında toplumsal ilişkilerin ve etkileşimlerin görünmeyen nedenlerini araştırmak ve dönüştürmek için eleştirel realizmin hangi bilgiye sahip olunabileceği ve hangi bilginin edinilemeyeceğine dair bilgi sunduğu üzerinde durulmuştur. Özellikle araştırma soruları, varsayımlar, teoriler ve yorumlayıcı çatıların belirlenmesinde önemli açıklamalar sunmaktadır. Eleştirel realizmde teori ile veri ilişkisinin kurgulanması güncel problemler üzerinde çalışılmasını kolaylaştırmaktadır. Dolayısıyla modeller oluşturulmakta ve modeller ise araştırma sürecine teorinin nasıl eklenilebileceğine dair bilgi vermektedir. Bu anlamda eleştirel metodolojik perspektifi benimsemek araştırma tasarımını güçlendirmektedir.

Kaynakça

Anlı, Ö. F. (2019). Epistemolojik Dönüş ve Bilim Felsefesinin Ontolojisi: Bilimsel Dünya Kavrayışından Eleştirel Realizme Ontolojinin Epistemoloji İle Temellendirilmesi. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 18 (2), 736-758.

Archer, Margaret-Decoteau, C.-Gorski, P.- Little, D.- Porpora, D.- Rutzou,T.- Smith, C.- Steinmetz, G.- Vandenberghe, F. (2016). What is Critical Realism?. *Perspectives: A Newsletter from ASA Theory Section* 39: 4.

Bhaskar, R. (2015). *Çağdaş Felsefeye Eleştirel Bir Giriş: Gerçekliği Geri Kazanmak.* (Çev.). Beyza Sumer Aydaş. Ankara: Nota Bene Yayınları.

Bhaskar, R. (2017). *İnsan Bilimlerinin Felsefi Eleştirisi: Natüralizmin Olanaklılığı.* (Çev.). Vefa Saygın Öğütü. Ankara: Nika Yayınları.

Bhaskar, R. (2018). *Gerçekçi Bilim Teorisi.* (Çev.).Sami Oğuz. Ankara: Akılçelen Kitaplar.

Brönnimann, A. (2022). How to phrase critical realist interview questions in applied social science research. *Journal of Critical Realism*. 21:1. 1-24.

Creswell, J. W. (2017). *Araştırma Deseni: Nitel, Nicel ve Karma Yöntem Yaklaşımları.* (Çev. Edit.). Selçuk Beşir Demir. Ankara: Eğiten Kitap Yayınları.

Creswell, J. W. (2020). *Eğitim Araştırmaları: Nicel ve Nitel Araştırmanın Planlanması, Yürütülmesi ve Değerlendirilmesi.* (Çev.). Halil Ekşi. İstanbul: Edam Yayınları.

Creswell, J. W. (2021). *Nitel Araştırma Yöntemleri: Beş Yaklaşım Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni.* (Çev. Edit.). Mesut Bütün-Selçuk Beşir Demir. Ankara: Siyasal Kitapevi.

Dağdelen, E. Ö. (2022). Transzendental Realizm ve Pragmatik Felsefe Işığında Medya Ednografisinde Düşünümsellik ve İlişkiselik: Roy Bhaskar ve George Herbert Mead. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 421-432.

Danermark, B. -Ekström, M. -Jakobsen, L. -Karlsson, J. Ch. (2018). *Toplumu Açıklamak: Sosyal Bilimlerde Eleştirel Realizm.* (Çev.). Ümit Tatlıcan. Ankara: Phoenix Yayıncılık.

Danermark, B. (2019). Applied interdisciplinary research: a critical realist perspective. *Journal of Critical Realism*. 18:4. 368-382.

- Fay, B. (1990). Critical Realism?" Journal for the Theory of Social Behaviour. 33-41.
- Keat, R.-Urry, J. (2016). Bilim Olarak Sosyal Teori. (Çev.). Nilgün Çelebi. Ankara: İmge Kitabevi.
- Klein, H. K. (2004). Seeking the new and the critical in critical realism: de'ja` vu? 123-144.
- Lawson, T. (2003). Institutionalism: On the Need to Firm up Notions of Social Structure and the Human Subject. Journal of Economic Issues, 37 (1): 175–201.
- Lawson, T. (2013). Connections and distinctions: post Keynesianism and critical realism. 3-14.
- Naess, P.-Jensen O. B. (2002). Urban Land Use, Mobility and Theory Science: Exploring the potential for Critical Realism in Empirical Research. Journal of Environmental Policy&Planning. 295-311.
- Neuman, W. L.(2014). Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nitel ve Nicel Yaklaşımlar 1. (Çev.). Sedef Özge. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Nichol, A. J.-Hastings, C.-Elder-Vass, D. (2023). Putting philosophy to work: developing the conceptual architecture of research projects. Journal of Critical Realism. 22:3. 364-383.
- Punch, K. F. (2011). Sosyal Araştırmalara Giriş: Nicel ve Nitel Yaklaşımlar. (Çev.). Dursun Bayrak-H. Bader Arslan-Zeynep Akyüz. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Sayer, A. (1997). Critical Realism and the limits to critical social science. Journal for the Theory of Social Behaviour. 473-488.
- Sayer, A. (2016). Sosyal Bilimlerde Yöntem: Realist Bir Yaklaşım. (Çev.). Sabri Gürses. İstanbul: Küre Yayınları.
- Scott, D. (2005). Critical Realism and Empirical Research Methods in Education. Journal of Philosophy of Education. 633-646.
- Sunar, L. (2007). Batı Düşüncesinde Yeni Arayışlar ve Roy Bhaskar'ın Eleştirel Realizm Felsefesi. Sosyoloji Dergisi, 85-100.
- Türk, D. (2012). Eleştirel Gerçeklik Üzerine. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 189-217.

Uluocak, Ş. (2016). Tözcülük-İlişkisel Dikotomisi Açısından İlişkisel Sosyolojik Modellerin Türkiye’de Sosyoloji Pratiği ve Düşünümselliği Açısından Olası Açılımları”. Sosyoloji Konferansları, 101-153..

Vincent, S.-O’Mahoney, J. (2016). Critical Realism and Qualitative Research: An introductory Overview”.

Yalçınkaya, A. (2014). Bilim Felsefesinde Belirlenimcilik Tartışmaları: Eleştirel Gerçekçi Bir Giriş. 1-21.

Walker, R. F. (2023). Correcting ‘a notional’ confusion for critical discourse analysis. Journal of Critical Realism. 22:1. 1-6.